

הקפדה על דקדוק במצוות לבעלי טרדנות כפייתית (OCD)

(אב התשע"ג)

שאלה:

מטופלת שלי סובלת מהפרעה המכונה בעברית טרדנות כפייתית ובאנגלית: Obsessive Compulsive Disorder (=הפרעה אובססיבית-קומפולסיבית, ובראשי תיבות: OCD). להפרעה זו יש ביטויים רבים אולם היא גורמת לקושי מיוחד בביצוע פעולות הדורשות דיוק. אחת הזירות עמן מתמודדת המטופלת מדי יום נוגעת לתפילה. מחשש שלא התפללה כראוי היא נוהגת לחזור על מילים שוב ושוב. התפילות דורשות ממנה זמן רב ומשום כך היא מתקשה לנהל את סדר יומה כראוי. בנוסף לכך קיים חשש שהפרעה זו תתעצם לכדי מחלת נפש חמורה ברמה של פגיעה פסיכוטית. כיצד עליה לנהוג? מהן התפילות שהיא מחוייבת בהן ובאיזו מידה של דקדוק?

תשובה:

שאלה זו נשאלתי בעבר גם לגבי ניקיונות לפסח. כמו כן ידוע על בעלי הפרעה מסוג זה אשר אצלם מתגלית הבעיה בתחומים הלכתיים אחרים, כגון ניקיונות לקראת טבילה במקווה, ניקיון לאחר עשיית צרכים, נטילת ידיים בכלל ועוד. בדבריי להלן אבקש להתמודד עם הגישה ההלכתית העקרונית לבעלי הפרעה נפשית ברמות שונות, ולאחר מכן אציע הנחיות הלכתיות מעשיות לגבי הנושא לגביה נשאלתי: תפילה לנשים.

להלן אבקש לתאר את היחס ההלכתי לבעלי הפרעה נפשית בדרגות שונות מן החמור אל הקל: שוטה, בריא אך קיים חשש סביר שתיטרף דעתו וייהפך לשוטה ובעל הפרעה טורדנית. אין בכוונתי לטעון שבכל אחת מן הדרגות מצויים בהכרח בעלי הפרעה מסוג המכונה 'טרדנות כפייתית', אולם נראה כי העיון הממוקד בנושא זה דורש את יישומה המעשי של ההבחנה העקרונית בין מצבים שונים. זאת, בפרט מפני שבעלי הפרעה זו עלולים לפעמים להגיע גם לרמה גבוהה של הפרעה נפשית בהיעדר טיפול מקצועי והדרכה הלכתית נאותה.

א. חולה נפש בבחינת שוטה

ישנם שני סוגים עיקריים של מוגבלויות, כפי שהן מוגדרות בימינו, שנכללים תחת ההגדרה ההלכתית של 'שוטה': בעל פיגור שכלי (לפי שיטות מסויימות בהלכה)¹ ובעל מחלה נפשית. המכנה המשותף של שניהם הוא שכאשר מדובר במוגבלות שאינה מאפשר הבנה ברמה שההלכה דורשת הרי שהם מוגדרים כשוטים והם פטורים מן המצוות.

¹ הרב משה מרדכי פרבשטיין, בספרו משפטי הדעת, פרק ו, עוסק במעמדו ההלכתי של אדם בעל פיגור שכלי, וההלכות הפרטניות הנובעות מכך. הרב פרבשטיין מתאר שני שיטות עיקריות. שיטה אחת סבורה שמעמדו של מפגר הוא כשל שוטה או לפחות כשל חרש-אילם מלידה, המקביל במעמדו לשוטה. שיטה שניה סבורה שאין לבעל פיגור שכלי מעמד של שוטה ואין לו כלל מעמד ייחודי, אלא כל מעשה שהוא עושה נדון בפני עצמו. זאת, על-ידי עריכת בדיקה האם הוא הבין את המעשה שעשה, אשר אז נחשב הוא לבר דעת לעניין חיובו במצוות, או שלא הבין אותו, שאז ייחשב הוא כשוטה לעניין מעשה זה.

הברייתא בחגיגה מגדירה את המונח 'שוטה' היא באמצעות כמה סימנים התנהגותיים: "תנו רבנן: איזהו שוטה? היוצא יחידי בלילה, והלך בבית הקברות, והמקרה את כסותו".² בסוגיית הגמרא שם מובא תנאי נוסף: "אי זהו שוטה - זה המאבד כל מה שנותנים לו".³ למסקנת הסוגיה שם די באחת מן ההתנהגויות המעשיות האמורות, אם אכן נלווה לכך מימד ברור של הפרעה נפשית "דקא עביד להו דרך שטות". כפי שפסק בשו"ע: "ושוטה, דהיינו שהוא יוצא יחידי בלילה, או מקרע כסותו, או לך בבית הקברות, או מאבד מה שנותנים לו, אפילו באחת מאלו, אם עושה אותם דרך שטות".⁴

רבותינו הראשונים נחלקו בדבר נחיצותם של סימנים אלו דווקא כאמצעי זיהוי לשוטה:

לדעת ר' שמחה משפירא מדובר בחלק מההגדרה ההכרחית, ולא בדוגמאות: "ורבינו שמחה משפירא כתב דלא מחזיקין בחזקת שוטה לגרש עד שיראו בה סימני שטות המפורשים בפרק קמא דחגיגה".⁵ כלומר הגדרת אדם כשוטה מתבססת על עצם מצבו הנפשי, אבל הסימנים היחידים בהם מכירה ההלכה הם אלו המנויים בסוגיה.

לעומת זאת, דעת הרמב"ם היא שהסימנים שזכרו בברייתא הנם בגדר סימנים סימפטומטיים בלבד: "השוטה פסול לעדות מן התורה לפי שאינו בן מצות, ולא שוטה שהוא מהלך ערום ומשבר כלים וזורק אבנים בלבד, אלא כל מי שנטרפה דעתו ונמצאת דעתו משובשת תמיד בדבר מן הדברים אף על פי שהוא מדבר ושואל כענין בשאר דברים הרי זה פסול ובכלל שוטים יחשב".⁶

נחלקו האחרונים כיצד יש להכריע הלכה למעשה. יש שפסקו כשיטתו של ר' שמחה, יש שנקטו כשיטת הרמב"ם ויש שכתבו שמחלוקת זו לא הוכרעה.⁷ כך או אחרת, נראה בעליל כי גם בהיעדר יכולת להכריע במחלוקת זו, ישנם מצבים קיצוניים בהם ברור שמדובר בשוטה חסר דעת ואין צורך בסימנים המנויים בסוגיה גם לשיטתו של ר' שמחה משפירא.⁸ כך למשל כתב בשו"ת עטרת חכמים: "דהא ודאי יש כמה וכמה משוגעים גדולים, ומעשיהם נוראים לכל רואיהם, ואין בהם אף אחד מאותן ד' דברים שבגמ'".⁹ כך גם בשו"ת דברי חיים: "זה דבר פשוט, שאם ראינו באחד שהוא משוגע, הגם שאינו מקרע את כסותו, ואינו יוצא בלילה, ולא לך בבית הקברות, מכל מקום

2 חגיגה ג ע"ב.

3 שם ד ע"א.

4 שו"ע, יורה דעה, הלכות שחיטה, סימן א, סעיף ה.

5 בית יוסף, אבן העזר, סימן קיט.

6 רמב"ם הלכות עדות פרק ט, הלכה ט. משום כך פוסק הרמב"ם, שם, בהלכה י: "הפתאים ביותר שאין מכירין דברים ששותרין זה את זה ולא יבינו עניני הדבר כדרך שמבינין שאר עם הארץ, וכן המבוהלים והנחפזים בדעתם והמשתגעים ביותר הרי אלו בכלל השוטים, ודבר זה לפי (מה) שיראה הדיין שאי אפשר לכוין הדעת בכתב".

7 ראה: משפטי הדעת לר' משה מרדכי פרבשטיין, ירושלים תשנ"ה, עמ' מ.

8 הרב שלמה אבינר במאמרו: "פסיכיאטריה והלכה" הסביר שהאבחון החז"לי מדבר על שלושה מאפיינים התנהגותיים חיוניים לקביעת זהותו של שוטה: "האיבחון ההלכתי של הפרעות פסיכיאטריות חמורות בנוי על סימפטומים כגון נטייה בעלת טעם מקברי (לינה בבית הקברות), התפוררות של קשר חברתי (היוצא יחידי בלילה), נטייה כפייתית לאבד את רכושו (המקרה את כסותו), או אי-יכולת לשמור על חפציו (המאבד כל מה שנותנים לו). לפי דעה אחת בתלמוד כל אלה מצטברים, ולכן שוטה צריך להציג את כל הסימפטומים". אולם הסבר זה אינו תואם לדברי רבינו שמחה ולא לדברי הרמב"ם, ואין הוא תקף מבחינה הלכתית. ראה:

<http://98.131.138.124/articles/ASSIA/Assia73-74/Assia73-74.07.asp>

9 שו"ת עטרת חכמים, אבן העזר, סימן יז; משפטי דעת, עמ' יח.

שוטה גמור הוא, וזה אין צריך לפנים, וכן מבואר בתשובת מהרי"ו¹⁰ על פי האור שמח פעמים ניתן לזהות שוטה לפי דיבורו ואין צורך בסימנים: "הדבר פשוט דעיקר הבדיקה מן השוטה הוא בגדרו, וגדר הדעת ניכר בדיבורו של אדם, שהוא מגלה על שכלו, ואם ידבר אדם דברים שאין להם שייכות כדרך המשוגעים, הוא משוגע גמור"¹¹.

ב. השלכות הלכתיות להגדרת אדם כשוטה

משווה אדם כשוטה הוא פטור מן המצוות, כפי שכתב רש"י בסוגיית חגיגה שם: "איזהו שוטה - האמור בכל מקום, שפטור מן המצוות ומן העונש, ואין קנינו קנין, ואין ממכרו ממכר"¹². אמנם לשון הפטור שבדברי רש"י כולל מצוות ועונשים, ולכאורה נראה שרש"י הבחין בין פטור ממצוות במובן של היעדר חיוב לבין פטור מעונש ונראה לפרשו שכוונתו לפטור מעונש על עבירות על איסורים. הבחנה זו כשלעצמה מפורשת בדברי הפרי מגדים: "וצריך לומר דבמצוות עשה שהן בקום ועשה פטריה רחמנא לגמרי, מה שאין כן בלא תעשה חייב, אלא דלאו בן דעה הוא... וגם כשעוברים על לאו אין להם עונש לא בעולם הזה ולא בעולם הבא דאונס רחמנא פטריה"¹³. את משמעו החילוק הטעים בעל החלקת יואב: "דיש שלשה חילוקים בדבר. דלענין חיוב מצות עשה. הדבר פשוט דאין על חש"י שום חיוב ופטורים מכל המצוות... והטעם דל"ש למי לצוות כיון שאין בני דעה. אך כ"ז במצ"ע. אבל באיסורי תורה בזה אני אומר שיש שני חילוקים. דכל איסורי תורה שהוא במעשה ואין באכילה ובעילה בזה אין בני חיוב כלל מטעם כמו דשא"מ דמותר בכה"ת וכתב המקו"ח ריש בדיקה וביטול דהטעם דכל בלא כוונה אין המעשה מעשה. אב במקום שאסרה תורה לאו שאב"מ אין באכילת איסורין ובעריות דלא צריך כוונה ומעשה דהנאה במקום מעשה היא... אבל בזרות ושבית דהם מעשה בלי הנאה שפיר קאמר הש"ס דהוי איסור ב"א ומקודם לא היו שום בני איסור כלל בזרות ושבית"¹⁴.

בהנחה שהשוטה אינו נענש על איסורים, יש להתלבט לגבי האכלתו באיסור בידיים, כלומר נתינת איסור באופן אקטיבי. הסוגיה ביבמות דורשת את איסור אכילת השרצים: "לא תאכלום לא תאכלום" לגבי האיסור להאכיל קטן בידיים מאכלות אסורות.¹⁵ בנוגע לדינו של שוטה נחלקו ראשונים; לדעת הרשב"א ודעימיה דינו של השוטה בענין זה זהה לדינו של קטן,¹⁶ אולם לדעת

---

10 שו"ת דברי חיים, סימן נג.

11 שו"ת אור שמח, סימן יג. הרב שלמה אבינר, במאמרו הנזכר לעיל בהערה 8: עמד על "ההבדל העקרוני בין הגישה המצמצמת של חז"ל" בתהליך זיהויו של השוטה לבין "הגישה המרחיבה של המטפלים הפסיכיאטריים": "המודל של חז"ל אינו רפואי לא נועד לאבחון לשם טיפול, ולכן אינו מאפשר איבחון קליני. לעומת זאת יש בו הגדה משמעותית לעניין מעמדו החברתי-משפטי של היחיד. לעומת זאת, מטרת המודל הקליני הוא איבחון טיפולי. משום כך, מעצם טבעו הוא נועד להרחבה לכמה שיותר מקרים הניתנים לאבחנה ולטיפול".

12 רש"י, חגיגה ג ע"ב, ד"ה איזהו שוטה.

13 פרי מגדים, פתיחה כוללת, חלק ב, אות ב.

14 חלקת יואב, סימן א.

15 יבמות קיד ע"א וראה: בית יוסף, אורח חיים, סימן שמג.

16 רשב"א, גיטין נה ע"ב.

תרומת הדשן שונה דינו של שוטה מדינו של קטן, וכלל אין איסור להאכיל שוטה בידיים, בשונה מקטן שכאשר עבר עבירה בקטנותו עליו לשוב בתשובה כשיגדיל.¹⁷

כללו של דבר, משזוהה אדם בעל הפרעה נפשית המגיעה לכדי זיהויו כשוטה, הוא פטור מן המצוות ואף ממצוות מדאורייתא. אמנם ברוב המצבים בעלי הפרעה טורדנית אובססיבית אינם מגיעים לרמה חמורה כ"כ של הפרעה, אולם כאמור יש שהגיעו למצב של שוטה ובמצבם זה אין לחייב אותם במצוות כלל ועיקר.

ג. שמא תיטרף דעתו

ישנם מצבים בהם אדם אינו מוגדר כשוטה וממילא הוא מחוייב בכל המצוות, אולם בשל נטיות אובססיביות בחזרה ודיוק בפעולות שונות, קיים חשש שבהיעדר הדרכה המתאימה לאישיותו הוא עלול להתדרדר למצב בו הוא יהפוך לשוטה של ממש. ואם כן, בשונה משוטה אשר לגביו ניתן להקל לו באיסורי תורה מפורשים, ובשונה מאדם שאיננו שוטה אך בעל הפרעה, שכפי שנראה להלן לא ניתן להקל לו באיסורים אלא רק מעמידים אותו על שורת הדין, יש לעיין בדינו של אדם זה, שהרי כרגע אינו בגדר שוטה, אולם כאמור יש חשש שאם לא נקל בדינו יהפוך להיות שוטה.¹⁸

והנה, מצאנו מקומות שבהם חששו חז"ל להתדרדרות במצבו הנפשי של אדם, ומשום כך הקלו לו לפחות באיסורים מדרבנן.

הברייתא במועד קטן קובעת כי יש ליצור מצב בו חולה מסוכן לא ינהג בדיני אבילות, מחשש שתיטרף דעתו: "תנו רבנן: חולה שמת לו מת - אין מודיעין אותו שמת, שמא תטרף דעתו עליו".¹⁹ וכך נפסק להלכה בשו"ע.²⁰ ובבית הלל שם כתב, שאפילו מת לו אביו או אמו שצריך לומר קדיש ויכול לאומרו,²¹ אעפ"כ אין מודיעין לו, מטעם זה שמא תיטרף דעתו עליו. והסביר זאת בש"ך: "דכיון שרואה החולה הזה הפלוני מת ובוכין ומספידין עליו בפניו נשבר לבו מפחדו שמא ימות גם הוא ומטעם זה משתיקין המנחמים בפניו שע"י המנחמים נזכר למיתת אותו פלוני ומתפחד שמא ימות גם הוא גם קרוב לפרש שאין בוכין ומספידין נמי מיירי שמת לו מת ונודע לו

---

17 שו"ת תרומת הדשן, פסקים סימן סב; משפטי הדעת, עמ' קמא.

18 מעין מה שכתב בקריינא דאגרתא, חלק ב, אגרת רפו בענין דומה: "והא כתיב אל תצדק הרבה טעמו פשוט שע"י צדקות כזאת יכול ליפול רח"ל לשגעון וזה תבטלנו מכל התרי"ג מצוות ח"ו".

19 מועד קטן כו ע"ב.

20 שו"ע, יורה דעה, סימן שלו. ובערוך השולחן שם, סעיף ב כתב: "ומזה יש ללמוד שאסור לגרום שום צער לחולה ויראו לשמח לבבו בכל היכולת". על פי הרמב"ם בספר הנהגות הבריות יש "לספר לחולים ספורים משמחים שירחיבו את נפשו וירחיבו את לבו, ולחדש חידושים שיסיחו את דעתו ויצחק עליהם מהם הוא וכל חברתו ויבחרו לשמשו ולעמוד לפניו מי שישמח בו" (הו"ד בעיניי למשפט לר"י אריאלי, נדרים לט ע"ב), והוסיף בשם תשובה רפואית מכתב ידו של הרמב"ם הדרכה לגבי החולה: "ישוחח עם אשר שיחתו נאה לו... כי כל זה מרחיב לב ומפיח את המחשבות הקודרות" (שם).

21 אמנם בשו"ע, בסימן תב, סעיף יב נראה שגם כאשר אין מדובר בחולה אין לספר לאדם על פטירת קרובו: "מי שמת לו מת ולא נודע לו, אין חובה שיאמרו לו, ואפילו באביו ואמו, וע"ז נאמר: "מוציא דבה הוא כסיל".

שמת קאמר וכן משתיקין המנחמים על מת שלו".²² ממקור זה עולה כי בשל החשש שתיטרף דעתו, מפקיעים מהאדם, בעקיפין, חיובים מדרבנן.

הרדב"ז התיר לחלל שבת אף באיסור מדאורייתא כאשר החולה מבקש שיביאו לו תרופה, אף שהרופא סבור שאין בה צורך, ולמעשה הוא מאמץ היתר שנאמר לגבי יולדת ומחיל אותו על כל חולה.²³ "שאלה שאלת ממני ידיד נפשי על חולה שאמר צריך אני לתרופה פלונית שיש בה חלול שבת ורופא אומר אינו צריך והוא חולה שיש בו סכנה אלא שתרופה זו שאומר עליה אומר הרופא שאינו צריך לה".²⁴ בין יתר דברים, מסתייע הרדב"ז גם בחשש שמא תיטרף דעתו של החולה, אותו הוא לומד מדינה של יולדת: "עוד יש ראייה דיולדת סומא מדליקין לה את הנר ליתובי דעתה כל שכן אם אומרת צריך אני ולא יעשו שתטרף דעתו עליו וזה ברור".²⁵ אמנם, הרא"י וולדנברג מבחין בין דינה של יולדת, שבה התירו גם איסור דאורייתא, לבין חולה, שבו התירו רק איסור דרבנן, ומטעים: "וצריך לומר דשאני הדבר בהיכא דחששת טירוף דעתו הוא מפני שלא ממלאים רצונו בדבר שחושב שאם ימלאו רצונו ויתנו לו זה, יביא לו הדבר את רפואתו,²⁶ בכפי שהמדובר ברדב"ז, כי בשם חששת הטירוף יכולה להביאנה לידי סכנה ממשית. ורק בהיכא שחששת הטירוף הוא מפני שאין ממלאים רצונו בדבר שאינו נוגע לעצמותו, כבהיכא שמונעים ממנו נחת רוח לגרש את אשתו או להקנות דבר פלוני לפלוני, וכן בלהביא לו קרוביו שיראם, בכל כגון דא שיערו חז"ל שאי מילוי רצונו אינו יכול להביאו לידי סכנה של ממש, ויכול רק לגרום להרעה במצב רוחו וצלילות דעתו במצבו, ומשום כך לא התירו בשם כי אם לעבור על איסורי שבות".²⁷

כיוצא בזה נפסק בשו"ע בהלכות שבת כי אמנם "איסור לומר לגוי שילך חוץ לתחום בשבת אחר קרובי המת שיבואו להספידו",²⁸ אולם לגבי חולה מסוכן "דתקיף ליה עלמא ואמר שישלחו בעד קרוביו - ודאי שרי".²⁹ בערוך השולחן הסביר שישוד ההיתר הוא בחשש "שלא תטרף דעתו עליו אם לא יקיימו דבריו".³⁰ גם כאן אין היתר בנוגע לאיסור מדאורייתא ואף לא איסור שבות רגיל, אלא

---

22 ש"ד, יורה דעה, סימן שלו, ס"ק ב.

23 ראה: בתוספות ישנים, יומא פג ע"א שדווקא ביולדת התירו ולא בחולה כי חכמים נתנו כלל מפורש לגביה.

24 שו"ת רדב"ז, חלק ד, סימן סו (אלף קלח).

25 שם. וכן פסק במשנה ברורה, סימן שכח, ס"ק כה.

26 הבחנה זו כשלעצמה כבר כתובה בשו"ת חתם סופר, אורח חיים, סימן קמה. החתם סופר פסק שם שאין להתיר כתיבת גט ביום טוב שני לשכיב מרע כדי שלא תיטרף דעתו, שכן שבות חמור ואין להתירו בשל חשש טירוף דעתו של שכיב מרע. על כך הקשה בחתם סופר שהרי מבואר בשו"ע אורח חיים, סימן של, סעיף א שמדליקין נר ליולדת בשבת כדי ליישב דעתה, ואם כן רואים שהתירו אף איסור הבערה מדאורייתא כדי ליישב דעתה. ותיירץ, שהדלקת נר ליולדת התירו ממפני שהיא חושבת שהדלקת הנר הוא דבר הנוגע לרפואתה, ובזה אם לא יעשו רצונה תבוא לכלל סכנה, אולם כתיבת גט לשכיב מרע אף שרצונו בכך, הרי אין זה דבר הנוגע לרפואתו, ואם כן אין חשש קרוב לטירוף הדעת, לכן לא התירו שבות חמור.

27 שו"ת ציץ אליעזר, חלק ח, סימן טו, פרק ט, אות א.

28 שו"ע, אורח חיים, סימן שו, סעיף ט.

29 שם.

30 ערוך השולחן, סימן שו, סעיף כ.

איסור שאינו חמור: "מ"מ שהישראל בעצמו יעשה איסור שבות³¹ לא הותרה שהרי אין זה רפואה אלא חששא בעלמא ולכן בענין דממצא חפצך ודבר דבר חיישינן לזה ולא בדבר איסור גמור".³²

כיוצא בזה דנה הסוגיה במסכת בבא בתרא לגבי קבלת קנין בשבת מחולה מסוכן: "אמר רבי לוי: קונין קנין משכיב מרע אפי' בשבת, ולא לחוש לדברי ר' אליעזר, אלא שמא תטרוף דעתו עליו".³³ והסביר זאת בסמ"ע: "ואסור לעשות בעלמא קנין סודר בשבת משום מקח... כאן התירו כיון דהקנין סודר הוא שלא לצורך שהרי דברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין דמי, ועבדינן הכי כדי לפייס דעתו דשכיב מרע".³⁴ אמנם את שיטת החולקים כפי שהובאה ברמ"א, הסביר בסמ"ע שהתירו גם איסור מדרבנן: "והי"א דמיייתי מור"ם ס"ל דאף בכה"ג התירו לעשות לו קנין כיון דאין זו אלא גזירת מקח וממכר מדרבנן כל כה"ג לגבי שכיב מרע התירו".³⁵

אמנם, יש לחלק בין המקרים שנידונו במקורות שנסקרו לעיל לבין החשש שמא תיטרף דעתו של אדם בריא. הסוגיות הללו עוסקות באדם חולה שמחלתו הפיזית מסוכנת ובשל החשש שהמחלה תכריע אותו בשל "טירוף הדעת" התירו איסורים מדרבנן. יש אמנם בכך מן הקביעה שהמרכיב הנפשי משמעותי, ויש לחוש לו, אולם יסוד ההיתר הוא בחשש מפקוח נפש פיזי או לפחות להרעה במצבו הבריאותי. משום כך אין במקורות אלו משום היתר לאיסורים מדרבנן לגבי אדם בריא בגופו רק מחשש שתיטרף דעתו, כאשר אין מרכיב בריאותי-פיזי.

אמנם, מדברי כמה פוסקים נראה שחששו שמצבו הנפשי המעורער של אדם יגרום לו לסכן את עצמו. משום כך הם זיהו אותו כחולה שיש בו סכנה והתירו איסורים שונים ואף איסורי דאורייתא כאשר חששו לפיקוח נפש.³⁶

³¹ יש להדגיש כי לדעת ערוך השולחן, מעמדו של שבות אינו מדרבנן אלא כמדאורייתא: "דהנה כבר בארנו בריש סי' רמ"ג דשבותי שבת אינן דומות לכל איסורי דרבנן והם כמדאורייתא ודבר זה ביאר לנו הרמב"ם בריש פכ"א שכתב נאמר בתורה תשבות אפילו דברים שאינם מלאכה חייב לשבות מהם ודברים הרבה הן שאסרו חכמים משום שבות ופי' המגיד משנה שהתורה מסרה לחכמים ע"ש ובמכילתא ובתורת כהנים ובספרי כמה פעמים נאמרה שבתון שבות ולעיל הסברנו הדבר בשם הרמב"ן ז"ל דא"א להיות כלל באופן אחר דא"כ אין כאן שבת ושהנביאים הזהירו על השבותים וקראו לה חילול שבת ע"ש ובשעת מתן תורה צוה לנו משה רבינו לכל שבותי שבת ע"פ ד' והתורה כללה בלשון תשבות דבלא השבותים אין כאן שבייתה כלל וכל דברי הרמב"ם בפרקים אלו נמשכים אחרי הקדמת דבריו שבריש פכ"א אלא שכך צוה לנו הקדוש ברוך הוא שאין אלו השבותים נכנסין במנין המלאכות ואין חייבין עליהן סקילה וחטאת אבל הקדוש ברוך הוא חייב אותנו לשמור כל השבותים כאשר הם אתנו היום" (ערוך השולחן, אורח חיים, סימן שח, סעיף ד).

32 שם.

33 בבא בתרא קנו ע"ב.

34 סמ"ע, סימן רנד, ס"ק ב.

35 סמ"ע, שם, ס"ק ג.

³⁶ שאלה משיקה נוגעת למקרה בו אדם מאיים בהתאבדות אם לא יבצעו עבורו מעשה אסור? המהרי"ל דיסקין בקונטרס אחרון, אות לד, כתב: "דלענ"ד אפי' מי שרוצה לאבד עצמו, מצווין אנו להצילו אפי' בשבת". לעומת זאת, בשו"ת מלמד להועיל, חלק א, סימן סא נשאל לגבי נער שאביו ציווה עליו להשתתף בשיעורי כתיבה בשבת, בבית ספר למסחר. משסירב הבן, אמרה לו אמו שאם יסרב לשמוע לדברי אביו, יהיה ריב בבית והיא תאבד את עצמה לדעת. והשיב: "אין זה פיקוח נפש שמחללין עליו את שבת אם אמו רוצה בודון לאבד עצמה לדעת כדי להעביר את בנה על הדת...". כיוצא בזה הביא הר"י זילברשטיין בספר שיעורי תורה לרופאים, חלק ד, סימן רפב מספר עץ חיים שנשאל לגבי חולה מסוכן שסירב לשמוע לעצת הרופאים ולשתות חלב אתון. משסירב האב, המליצו הרופאים לבנו לתת לו חלב אתון ולומר לאב שזהו חלב עז. האב שחשש מתרמית הורה לבנו לשתות מהחלב תחילה. הר"י סרוק השיב לבן שאסור לו לשתות כי רק לאביו מותר לשתות ואם האב מסרב לשתות ומעוניין לאבד את עצמו לדעת, מה יוכל הבן לעשות. מתוך כך ניתן להסיק שאסור לעבור עבירות כדי להציל מי שמאיים להתאבד. עוד ראה: באר היטב, סימן שה

כך למשל נשאל הרשב"א: "אחד שנשבע עד"ר (=על דעת רבים), שלא ישחוק בשום שחוק שיש בו מעות, ונשתטה. ואח"כ נשתפה מקצת, ולפעמים חוזר לשטותו. ויום אחד צחקו לפניו, ומצא מנוח ויורח לו. אם מתירים לו מחמת כך, או לאו".³⁷ והשיב הרשב"א: "מסופק אני בדבר זה. דאפשר לומר: שהוא מותר, ויש בזה פיקוח נפש. וכמו ששינונו, פרק במה מדליקין: המכבה את הנר, מפני שהוא מתיירא מפני כותים, מפני לסטים, או בשביל החולה וכו'. וסוגיא דשמעתא התם: דאם חולה שיש בו סכנה הוא, מותר לכתחלה... וא"כ, מפני רוח רעה מותר, לכתחלה: דכחולה שיש בו סכנה הוא".³⁸

אמנם לא ברור מדברי הרשב"א מדוע הוא מזהה אותו כחולה שיש בו סכנה. הרשב"א מסתייע במשנה הרואה בכיבוי האור מפני רוח רעה כפיקוח נפש, וכפי שהסביר ברמב"ם בפירושו למשנה: "רוח רעה, קורין לכל מיני "אלמאלנכ'וליאת", ויש מהן מין שהחולה בורח ויוצא מגדרו כשרואה אור או כשהוא נמצא בין בני אדם, וימצא נחת רוח ותשקוט נפשו בחושך ובבדידות ובמקומות השוממין, וזה מצוי הרבה בבעלי המרה. ותקון משנה זו כך מפני גוים מפני לסטים מפני רוח רעה פטור ואם בשביל החולה שיישן מותר. ואמר פטור במקום מותר מפני שהדין בסוף המשנה חייב ואי אפשר שיעבור מדין מותר לדין חייב. וזה החולה הוא חולה שיש בו סכנה".³⁹ כללו של דבר, מהרשב"א נראה שאם מעשה מסויים יטריף את דעתו של אדם ובדרך זו הוא יהפוך לשוטה, יש להתייחס אליו כחולה שיש בו סכנה ולהתיר לו אף איסור דאורייתא.

כך גם נראה מדברי מהרי"ל כפי שהובאו במגן אברהם: "מי שהיה חסר דעה ונתרפא מיום אל יום מותר בבשר ויין כל ימי השבוע ולא יתענה בט"ב (מהרי"ל)".⁴⁰ כלומר גם מהרי"ל מתייחס לאדם שכרגע הוא במצב טוב מבחינה נפשית אולם קיים חשש להתדרדרות במצבו.⁴¹ אמנם ההיתר שבדברי המהרי"ל נאמר לגבי תענית בתשעה באב, שהינה חיוב מדרבנן, אולם בפרי מגדים הדגיש שהדבר נכון גם לגבי איסור האכילה ביום הכיפורים שהוא מדאורייתא: "וכל שיש סכנה אף ביום הכיפורים אין מתענה".⁴²

ס"ק ה' שהביא משו"ת נחלת שבעה, סימן פג שמשמע ממנו שמתיר רק איסור מדרבנן, וראה גם בשו"ת שבות יעקב, חלק א, סימן טז. וראה גם נימוקי מהר"ר מירזבור"ק (נדפס בסוף שו"ת מהר"י ווייל, ירושלים תשי"ט, עמ' קעח): "דין דגואלי הדם דרפואה עד חובה והשיגוהו כדין עשו גואלי הדם שנקמו אביהם דגברא קטלא ואין לו דמים מדינו דפנחס שהרג זמרי על שבעל ארמית והכתוב שבחו וכ"ש זה ואין להוציא לעז עליהם, ועל מה שהלכו מחוץ לתחום בשבת כדי לנקום אביהם ומה רציחה שהיא אב מלאכה היתה דוחה שבת ק"י מעבודה לולי שכתב לא תבערו כ"ש תחומים דרבנן כו' והוי כמו פקוח נפש דדוחה שבת כו'". ונראה כי יש לפרש זאת בגלל ההיבט הנפשי. אמנם ראה בשונה הלכות, סימן שו, סעיף ח שלא הביא את מהר"ר מירזבור"ק ורק כתב שהדבר אסור.

37 שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סימן רפא.

38 שם.

39 רמב"ם על משנה, מסכת שבת, פרק ב, משנה ה.

40 מגן אברהם, סימן תקנד, ס"ק ח.

⁴¹ אמנם, הן הרשב"א והן המהרי"ל עוסקים באדם שכבר הוגדר כשוטה, כך שיתכן שהחשש להידרדרות מבוסס על ניסיון העבר. אולם, נראה כי מדובר בשאלה של הערכת הסיכונים, ובנידון בו אנו עוסקים יכול הדבר להיעשות ע"י אנשי מקצוע.

42 פרי מגדים, אשל אברהם, סימן תקנד, ס"ק ח. כך גם בשו"ת חבלים בנעימים, אורח חיים, סימן יג שפטר שוטה שנשתפה מלהתענות ביה"כ כאשר קיים חשש שהתענית תגרום לו שיחזור לסורו.

גם כאן לא ברור האם אכן יסוד ההיתר הוא כדי שלא יגיע למצב של שוטה, כך שעצם היותו של אדם 'שוטה' תוגדר כמחלה שיש להקל בה באיסורים. מדברי האחרונים נראה יותר כי חכמים אלו חששו למצב בו שוטה יפגע בנפשו, ולא רק לעצם הגדרתו כשוטה. כפי שכתב בשו"ת פרי הארץ: "דגם שוטה כנדון שלפנינו, חולי של סכנה מקרי. דמתוך שאין בו דעת, פעמים שמסתכן להפיל עצמו במים שאין להם סוף, או להרוג עצמו... וזה פשוט אשר עין בעין רואה, שמתוך השטות כמה מקרים רעים ופגעים רעים יזדמנו לו, אם לא שאוסרין אותו בכבלי ברזל, וזה זה אין צריך לפנינו".⁴³ וביתר ביאור בשו"ת אדמת קודש לר' נסים חיים משה מזרחי: "ואף שאינו מסוכן על ידי שמים שימות מחולי זה מכל מקום מסוכן הוא שהוא בידו ימית עצמו".⁴⁴

את האפשרות להגדיר את עצם החשש להתדרדרות למצב של 'שוטה' כסכנה שולל הרא"י אונטרמן: "רצוני להעיר על מה שפירשתי... פלוגתא דר' יוסי ורבנן לענין כביסתן וחיי אחרים, שהתם מיירי באופן שאין סכנה מיידית להאחרים אלא צער רב שיכול להביא לידי סכנה. ונראה לי לומר שמה שמפרשת הגמרא כי ערבוביתא דמאני מביא לידי שעמומיתא (שגוען, כדפירש"י שם), אין הכוונה שזה נחשב כסכנת נפשות, שהרי לא מצינו בשום מקום שמחלת השגוען היא סכנה. ופשוט כי משוגע הוא כחי לכל דבר ואין לזה דין פקו"נ כלל... אמנם יש מקום לומר אעפ"י שהשגוען בעצמו אינו סכנה בכ"ז מהווה סכנה מצד אחר, שהרי יוכל פעמים לסכן עצמו ואפילו לאבד עצמו לדעת".⁴⁵ כדוגמא לכך הוא מביא מדברי הגהות מיימוניות לפיו מותר לתת לחולה נכפה מאכלות אסורות: "אעפ"י שאין בעצם המחלה שום סכנת נפש, מפני שבשעת ההתקפה יכול ליפול לבור או למים וכדומה, ואפשר אולי לומר כן גם בנוגע לשגוען ולחשוב עי"ז את השגוען כענין של סכנה לחלל שבת". אמנם הרא"י אונטרמן עצמו דוחה זאת, משום שלדבריו: "דלא שכיח שמשוגע יאבד עצמו לדעת ואין בזה סכנה". אמנם, נראה שיש להעריך את המציאות האם מדובר ברמה כזו של שטות שמחמת שטותו הוא יאבד את עצמו לדעת.

יש להדגיש, כי ברור שלא כל אדם הלוקה בנפשו מגלה נטיות אובדניות. לפיכך, היות ולפי פוסקים אלה לא הגדרתו כשוטה משווה לו מעמד של חולה שיש בו סכנה אלא החשש מפני כך שיפגע בנפשו, יש לעיין לגבי דינו של שוטה שנשתפה וקיים חשש שיחזור למצב של שוטה, אולם לא קיים חשש סביר ונראה לעין שגם יפגע בנפשו, כמו גם דינו של אדם בריא בעל הפרעה נזיריתית שקיים חשש שיתדרדר למצב של שוטה. אולם גם לגביו לא קיים חשש סביר שמשתדרדר ישלח יד בנפשו, האם החשש הזה מצדיק היתר של איסורים.

דומני שניתן למצוא לכך מענה באמצעות שני עקרונות הלכתיים:⁴⁶

ד. חלל עליו שבת אחת

43 שו"ת פרי הארץ, יורה דעה, סימן ב; משפטי הדעת, עמ' רב-רג.

44 שו"ת אדמת קודש, חלק א, יורה דעה, סימן ו. עוד הביא במשפטי הדעת, עמ' רג משו"ת בנין דוד, סימן סח, אות ג שהתיר למנוע הריון כאשר קיים חשש שהאישה תשתטה כתוצאה מההיריון.

45 שבט מיהודה לרא"י אונטרמן, שער ראשון, עמ' מח-מט.

46 בשני הסעיפים הבאים נדון בשני העקרונות: 1) חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. 2) מעמדו של חולה נפש כחולה שאין בו סכנה.

הברייתא במסכת יומא קובעת שפיקוח נפש דוחה איסורי שבת: "מפקחין פקח נפש בשבת והזריז משובח".⁴⁷ הסוגיה שם מבררת את המקור להיתר ומביאה דעות שונות. שנים מהן מפורסמות: "רבי שמעון בן מנסיא אומר: ושמרו בני ישראל את השבת, אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה. אמר רב יהודה אמר שמואל: אי הואי התם הוה אמינא: ידידי עדיפא מדידהו, וחי בהם - ולא שימות בהם".⁴⁸ אמנם הסוגיה מאמצת למעשה את טעמו של שמואל ולא את הטעמים האחרים וגם לא זה של רבי שמעון בן מנסיא: "אמר רבא: לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פרכא".⁴⁹ משום כך פוסק בביאור הלכה שיש לחלל שבת גם עבור הצלת תינוק שראשו מרוצץ ואף שלא ישמור שבתות הרבה: "ואף על גב דלא שייך הכא הטעם חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה משום דלאו דוקא שבת ה"ה שאר מצות כמו שכתב המאירי ביומא וז"ל ואעפ"י שנתברר שאי אפשר לו לחיות אפילו שעה אחת שבאותה שעה ישוב בלבו ויתודה עכ"ל אמנם באמת נראה דכל זה הוא לטעמא בעלמא אבל לדינא לא תלוי כלל במצות דאין הטעם דדחינן מצוה אחת בשביל הרבה מצות אלא דחינן כל המצות בשביל חיים של ישראל וכדיליף לה שמואל מוחי בהם... ולפי"ז ברור דאפילו קטן מרוצץ נמי מחללין אעפ"י דלא ישמור שבתות גם לא יתודה ולא יבוא לכלל גדול אעפ"י מחללין וכמו ה"ה חרש ושוטה אף על גב דאין בני מצות מ"מ מחללין עליהם... ודע עוד דה"ה גוסס נמי מחללין עליו בפקוח הגל או אם רופא אומר שסממנים אלו יועילו לו להאריך רגעי חייו".⁵⁰

אמנם, מצאנו פוסקים שציטטו את הנימוק של "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" ועשו בו שימוש הלכתי, במקרים בהם הטעם של 'וחי בהם' אינו חל. כך למשל כותב הרמב"ן בשם בה"ג לגבי הצלת עובר: "אפילו הכי לענין שמירת מצות מחללין עליה, אמרה תורה חלל עליו שבת אחת שמא ישמור שבתות הרבה. הלכך אפי' בהצלת עובר פחות מבן ארבעים יום שאין לו חיות כלל מחללין עליו כדעת בעל הלכות".⁵¹

לאור זאת, יש מקום לדון האם העובדה שקיים חשש שאדם בריא ישתטה וכתוצאה מכך יימנע משמירת מצוות יש בכוחה להוות היתר לחלל עבורו שבת, או לעבור למענו על איסור כזה או אחר, מכיוון שבמקרה זה ביטולה הוא קיומה.⁵²

47 יומא פד ע"ב.

48 יומא פה ע"ב.

49 שם.

50 ביאור הלכה, סימן שכט, סעיף ד, ד"ה אלא.

51 רמב"ן, תורת האדם, שער המיחוש, ענין הסכנה.

⁵² כיוצא בזה יש לדון בדעת השו"ע בסימן שו, סעיף יד שהתיר למעשה לחלל שבת כדי להציל את ביתו משמד: "מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה, ויוצא אפילו חוץ לשלוש פרסאות, ואי לא בעי, בית דין גוזרין עליו" (בכך, חלק למעשה הר"י קארו על תשובת הרשב"א, בשו"ת, חלק ז, סימן רסז שלא הסכים להתיר ורק סיים בלשון: "ויעוד צריך תלמוד עד שיעמוד הדבר על בוריו". הר"י קארו, על פי סברת התוספות קבע שיש לחלל שבת להצילה, כפי שהסביר בבית יוסף, סימן שו, אות יד, ראה: ניצני ארץ, חלק א, עמ' 254, ובהערה 90). יש לדון אפוא, האם כאשר קיים חשש של התדרדרות מצבו הנפשי של חולה, האם ניתן יהיה לחלל שבת או לעבור על איסור אחר כדי לא להוציאו מכלל אלו שמקיימים מצוות, על פי הסברה של "חלל עליו שבת אחת" (או איסור אחד) "כדי שישמור שבתות הרבה" (או מצוות הרבה).

כך למעשה פסק בשו"ת אדמת קודש: "קם דינא דנ"ד לס' הרמב"ן והרשב"א והגהות מיימו' גדולי ישר' המה ודאי דשרי להאכילו לשוטה זה רפואה זו של נבלה ומוטב שנעבור על לאו זה דלא תאכלו כל נבלה ולהאכילו בידים כדי שיתרפא וישמור אח"כ את חוקי האלקים ואת תורותיו וכל הזריז בזה ה"ז זריז ונשכר ושכמ"ה"⁵³ כך גם בשו"ת בית יצחק לר' יצחק שמלקיש: "ולדעתי בוודאי מחללין שבת לרפואתה כמו שמחללין על קטן שאינו בר מצוות, ואף שאין בה סכנת הגוף רק סכנת הדת, שהרי אמרו חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, ואם הוא שוטה אינו שמור שבת, ולא שייך לומר מוטב שיהיה שוטה כל ימיו ולא יהיה רשע שעה אחת לפני המקום, דהם הכוונה שיחזיקו אותו שאינו חכם בהבלי העולם אבל כשאין בו דעת לשמור מצוות אינו אדם ומכל מקום לא מצאתי מבואר"⁵⁴.

אמנם הן בתשובת אדמת קודש והן בתשובת בית יצחק מדובר בשוטה ולא באדם בריא שקיים חשש שישתטה, אולם היא הנותנת, במצב בו מדובר באדם בריא, מסתבר כי קל יהיה להקל בדינו שהרי כרגע הוא מחוייב במצוות, ודינו שונה מקטן שאינו מחוייב במצוות שלגביו הסתפק המגן אברהם האם כאשר אינו מחוייב במצוות ואיננו מחוייבים להפרישו מאיסורים, נאמר לגביו חלל שבת אחת.⁵⁵

אפשרות זו הובאה גם בידי הרא"י אונטרמן, אולם היא גם נדחתה על ידו: "אבל כפי דברי הגמרא ביומא שם דין זה הוא רק בודאי ולא בספק, וערבוביתא דמאני הוא רק ספק, או רק חשש שיוכל להביאו לידי שיעמומיתא, ובר מן דין הנה סברא זו של חלל עליו שייכת רק לענין שבת בלבד ולא לדחות חיי אחרים בשביל כך... מ"מ זה דוקא אם סבת הסכנה כבר ישנה לפנינו, אבל היכי שהסבה איננה עוד אלא שהיא יכולה להתפתח אח"כ ממצב הענינים אין זה בגדר פקו"נ, דאם אתה אומר כן אין לך באמת שאין לו סכנה, אחרי שתמיד אפשר גם במחלה קלה שיבואו סיבוכים שיגרמו לסכנה..."⁵⁶.

ה. מעמדו של חולה נפש כחולה שאין בו סכנה

לעיתים, מביאה לקות נפשית את הלוקה במחלה למצב הוא איננו מסוגל לתפקד. במצב כזה דומני שניתן להגדירו כחולה שאין בו סכנה שלגביו הותרו איסורי דרבנן. הגדרת מחלה נפשית כמחלה אינה מפורשת בפוסקים אולם נראה כי ניתן ללמוד זאת מגדרי חולה שאין בו סכנה.

---

53 שו"ת אדמת קודש, חלק א, חלק יורה דעה, סימן ו.

54 שו"ת בית יצחק, אבן העזר, סימן לט; משפטי הדעת, עמ' רו.

55 מגן אברהם, סימן שו, ס"ק כט: "ומיהו אם הבת קטנה צ"ע אם יעשה הגדול חטא בשביל הקטן דהא אין מצוין להפרישו עסי' שמ"ג א"ד מידי דהוי אפי"נ שמחללין על הקטן דאומרים חלל עליו שבת א' כדי שישמור שבתות הרבה ה"נ כן וצ"ע". וראה בספר משפטי דעת, עמ' רז שהביא סברה זו בשם שו"ת חבלים בנעימים, אורח חיים, סימן יג.

ומיהו אם הבת קטנה צ"ע אם יעשה הגדול חטא בשביל הקטן דהא אין מצוין להפרישו עסי' שמ"ג א"ד מידי דהוי אפי"נ שמחללין על הקטן דאומרים חלל עליו שבת א' כדי שישמור שבתות הרבה ה"נ כן וצ"ע

⁵⁶ שבט מיהודה, עמ' מט.

הרקע לכך הוא דבריו של רב המנונא בסוגיית בשבת: "דאמר רב המנונא: דבר שאין בו סכנה - אומר לגוי ועושה".⁵⁷ רש"י בפירושו מסביר מהו חולה שאין בו סכנה: "חולה שאם לא יעשו לו רפואה זו אין מסוכן למות, ומכל מקום צריך הוא לה".⁵⁸ והנה אחת מההגדרות של חולה שאין בו סכנה כפי שהובאה בפוסקים היא נפילתו של החולה למשכב, כפי שהוא בשו"ע: "חולה שנפל מחמת חליו למשכב ואין בו סכנה, הגה: או שיש לו מיחוש שמצטער וחלה ממנו כל גופו שאז אף על פי שהולך כנפל למשכב דמיי".⁵⁹ ולא זו בלבד, אלא שמדברי הרמב"ם נראה שגם חולה שכרגע מתנהג כבריא אולם קיים חשש שאם לא נתיר לו את רפואתו הוא יחלה יש להתיר לו: "אין שורין את החלתית בין בפושרין בין בצונן אבל שורה אותו בתוך החומץ, ואם שתהו ביום חמישי וששי הרי זה שורה בשבת בצונן ומניחו בחמה עד שיחם ושותה, כדי שלא יחלה אם פסק מלשתות".⁶⁰

וכך פסק הר"י נויבירט בשמירת שבת כהלכתה: "לחולה שאין בו סכנה נחשב: (א) מי שנפל למשכב מחמת חוליו... (ד) המתהלך כבריא, אבל עלול ליפול למשכב אם לא יקבל טיפול בעוד מועד (גם אם לא נשקפת כל סכנה לחייו)".⁶¹ וכך גם בילקוט יוסף: "חולה שאין בו סכנה נחשב מי שנפל מחמת מחלה, ואין במחלה זו סכנת נפשות, או מי שיש לו מיחוש שמצטער עד שחלה כל גופו, מאותו מיחוש. וכן כל מי שמתהלך כבריא אבל עלול להסתכן או ליפול למשכב אם לא יקבל בעוד מועד את הטיפול הדרוש".⁶²

כאמור לא מצאנו בדברי הפוסקים התייחסות מפורשת למחלות נפשיות בהקשר זה, אולם נראה שאם הגדרת חולה למשכב הוא זה שאינו יכול לתפקד מחמת מחלתו, הרי שקיימים מצבים רבים בהם אדם לא מסוגל לתפקד מפאת מצבו הנפשי למרות שהוא איננו מגיע למצב של שוטה. כמו"כ קיים חשש שבהיעדר טיפול מתאים הוא עלול להגיע למצב כזה. משכך, נראה שיש להתייחס לאדם שמפאת מחלתו הנפשית נופל למשכב או מתהלך כבריא אולם אנו חוששים שיתדרדר למצב בו הוא ייפול למשכב, כחולה שאין בו סכנה.

יש לעיין אפוא בדינו של חולה שאין בו סכנה ולראות מה התירו לגביו הפוסקים.

לגבי הלכות שבת, נחלקו בכך ראשונים להלכה. בשו"ע הביא ארבע שיטות לגבי טיפול בחולה שאין בו סכנה: (א) שיטת הרשב"א והרמב"ם על פי הטור שיש להתיר שבות על ידי ישראל. (ב) שיטת הר"ן שהתיר שבות רק על ידי גוי. (ג) שיטת הרמב"ן שהתיר שבות על ידי גוי או על ידי ישראל בשינוי. (ד) הר"י קארו בכסף משנה ובבית יוסף שניתן להתיר רק מעשים שאין בהם איסור

---

57 שבת קכט ע"א.

58 רש"י, שם, ד"ה דבר.

59 שו"ע ורמ"א, אורח חיים, סימן שכח, סעיף יז.

60 רמב"ם, הלכות שבת, פרק כב, הלכה ז.

61 שמירת שבת כהלכתה, פרק לג, סעיף א.

62 ילקוט יוסף, שבת כרך ד, סימן שכח, סעיף יג.

כלל. השו"ע מסיים: 'ודברי הסברא השלישית נראין'.⁶³ כלומר הוא הכריע כרמב"ן שהתיר איסור דרבנן רק בשינוי. וכן פסק במשנה ברורה שם.⁶⁴

לכאורה, מותר יהיה להקל באיסורי דרבנן גם במאכלות אסורות, וכפי שכתב הרדב"ז: 'ואין סברא לחלק בין איסורי שבת לשאר איסורין דרבנן שהרי בישולי גויים מותר לחולה שאין בו סכנה'.⁶⁵

אדרבה, ייתכן שמעמדו של חולה שאין בו סכנה אף יהיה קל יותר לגבי מאכלות אסורות. זאת, מפני שלגבי הגדרת חולה שאין בו סכנה בדיני שבת, הגדיר בשו"ע: 'חולה שנפל מחמת חליו למשכב ואין בו סכנה',⁶⁶ או שיש לו סכנת אבר.⁶⁷ הרמ"א הוסיף על כך בעל מיוחד: 'או שיש לו מיוחד שמצטער וחלה ממנו כל גופו שאז אע"פ שהולך כנפל למשכב דמי'.⁶⁸ אולם, לגבי מאכלות אסורות, הניח הרש"ז אורבך שההגדרה רחבה יותר ומקילה יותר, ולמשל, גם מי שסובל מנדודי שינה או חש בראשו, ייכלל בהגדרת חולה שאין בו סכנה: 'לא ברור אצלי מהו הגדר של חולה לענין נד"ד שהרי מצינן דאסרי רבנן רפואה בשבת ולא התירו אלא לחולה שאב"ס שנפל למשכב או כאיב לי טובא אבל לא עבור כאב ראש רגיל או כדור שינה וכדומה, וא"כ אפשר שגם בנד"ד לא שרי אלא בחולים כאלה, אך גם אפשר דשאני שבת שעיקר איסור רפואה הוא עבור חולה ולכן אמרינן שרק בכה"ג הוא דשרי, משא"כ בנד"ד הרי יש גם שכתבו בדעת התוס' שמותר אפי' לבריא, וא"כ אפשר דבכל ענין של חולי קצת שרי וצ"ע'.⁶⁹

אמנם, בשו"ת הריב"ש כתב, שאכן הותרו איסורי הנאה מדרבנן לחולה שאין בו סכנה, אולם איסורי אכילה נאסרו: 'מ"מ לא הותר אלא הנא', אבל אכיל' או שתי', אין לנו. וכ"כ הרמב"ן ז"ל בפירושו.⁷⁰ כך גם פסק ברמ"א: 'י"א דכל איסורי הנאה מדרבנן מותר להתרפאות בהן אפילו חולה שאין בו סכנה... ובלבד שלא יאכל וישתה האיסור, הואיל ואין בו סכנה'.⁷¹

---

63 שו"ע, אורח חיים, סימן שכח, סעיף יז.

64 משנה ברורה, סימן שכח, ס"ק נז. אמנם בסימן שכח, ס"ק קב, מביא המשנה ברורה את דברי החיי אדם לפיו כאשר לא ניתן לרפא חולה שאין בו סכנה בדרך של שינוי, מותר גם ללא שינוי

65 שו"ת רדב"ז, חלק ד, סימן ב. כך גם בשו"ת שואל ומשיב, מהדו"ג, חלק ג, סימן מא, וראה בשדה חמד, מערכת כ, כלל כב.

66 שו"ע, שם.

67 שו"ע שם. לגבי סכנת איבר העיר הר"י נויבירט בשם קצות השלחן: 'ולאו דוקא סכנת אבר ממש, כלומר שהאבר יפסיק לתפקד לגמרי, אלא אפילו ישנו רק חשש שהאבר לא יתפקד כמו אצל כל אדם, כגון שיצלע על ירכו' (שמירת שבת כהלכתה, פרק לג, עמ' תנט).

68 רמ"א שם.

69 שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סימן יז, אות ג.

70 שו"ת הריב"ש, סימן רנה.

71 רמ"א, יורה דעה, סימן קנה, סעיף ג. וראה גם: ש"ך, יורה דעה, סימן פא, ס"ק כא. אכן, גם לשיטת הריב"ש והרמ"א, יש לדון לגבי איסור המעורב בתערובת, שהרי מדובר רק בחצי שיעור, שאסור מן התורה. הר"ש קלוגר קבע כי מותר לחולה שאין בו סכנה להתרפא באכילת איסור כאשר אינו אוכל איסור שלם, מכיון שחצי שיעור קל מאיסור דרבנן. ראה: שו"ת האלף לך שלמה, חלק יורה דעה, סימן כב. ייתכן שניתן יהיה גם לצרף את שיטת מהר"ם חלואה,

אולם יש להעיר על כך שתי הערות :

ראשית, כלל לא ברור שזו גם דעת השו"ע. כך בשו"ע: "בשאר איסורים מתרפאים במקום סכנה, אפי' דרך הנאתו. ושלא במקום סכנה, כדרך הנאתו אסור. שלא כדרך הנאתו, מותר, חוץ מכלאי הכרם ובשר בחלב שאסורים אפילו שלא כדרך הנאתו אלא במקום סכנה".⁷²

כפי שגם כתב בשו"ת גינת ורדים שהקל באיסורי דרבנן לחולה שאין בו סכנה. תשובתו עוסקת באיסור הנאה ממומיה: "שאלת ממני אודיעך דעתי על מה סמכו העול' להתרפאות בבשר המת הנקרא מומיא ושלא במקום סכנה ובדרך הנאתו ולא עוד אלא שמסתחרין בו ונושאים ונותנים בו והוא מאיסורי הנאה דקי"ל בשר המת אסור בהנאה דכתיב ותמת שם מרים".⁷³ בתשובתו הוא מתייחס גם לאיסורי אכילה: "הרי לך בהדיא דלא חילקו אף באיסורי תורה בין אכילה לשאר הנאות כיון שהוא שלא כדרך הנאתו אבל בדרך הנאתו יש לחלק אפי' באיסורין דרבנן אבל נ"ל שדעת הר"ן להקל באיסורין דרבנן אפי' בדרך אכילה... הא למדת דמותר להתרפאות במומיא אפי' דרך אכילה אפי' בחולי שאין בו סכנה ומותר לישא וליתן בו לעשות בו סחורה ומותר ליהנות מקברי הגוים ובתכריכיו".⁷⁴

שנית, גם לשיטת הריב"ש והרמ"א, מצאנו בפוסקים כמה הקלות לגבי מצבים של תרי דרבנן או תלת דרבנן :

כך למשל כתב בישועות יעקב שאיסורי דרבנן שאין להם עיקר מן התורה מותרים לחולה שאין בו סכנה,⁷⁵ ולפי מה שכתב בבית שמואל שתרי דרבנן הרי הם כדבר שאין לו עיקר מן התורה,⁷⁶ הרי

פסחים מד ע"ב, לפיה כאשר מדובר בפחות מחצי שיעור, הרי שגם לר' יוחנן אין בכך איסור תורה, וכן את שיטת המאירי, יומא עג ע"ב, לפיה כאשר מדובר על חצי שיעור, שאין סיכוי שיצטרף לשיעור שלם - אין בכך איסור תורה. זאת ועוד אחרת, בחכמת שלמה לשבועות כג ע"ב כתב המהרש"ל שאכילת חצי שיעור הנה בגדר 'שלא כדרך הנאתו'. כלומר אין באכילת חצי שיעור איסור גברא, ואכילת הגברא כאילו אינה אכילה, אלא הנאה חלקית. משכך, הרי כבר פסק בשו"ע, שאף באיסור דאורייתא מותר להתרפא ואף בדרך הנאתו ובלבד שלא יהיה כדרך אכילתו, כפי שהדגיש הרמ"א. אם כן, ניתן לומר שעל אף שבאופן מעשי מדובר באכילה, אכילה פחות משיעור אינה בגדר אכילה, שכן בדרך כלל רק השיעור הוא המגדיר את האכילה כמעשה של אכילה שאותו אסרה תורה (עוד ראה: שו"ת יביע אומר חלק ח - או"ח סימן לז, אות יא; שו"ת משנה הלכות, חלק יג, סימן פו). ייתכן, אפוא, שהיות ואכילה זו איננה מוגדרת כאכילה של תורה, הרי שלא מדובר באיסור אכילה אלא באיסור הנאה, אשר לו גדרים משלו. בהנחה שמדובר באיסור מדרבנן, הרי שהיות ולפי המהרש"ל אין הוא בגדר אכילה, הרי שניתן יהיה להקל באכילתו או בשתייתו עבור חולה שאין בו סכנה. אמנם, בניגוד למהלך דברינו לעיל, הרי שמדברי הרמב"ם עולה כי גם אכילת חצי שיעור אסורה לחולה שאין בו סכנה, כפי שסיכם במשנה למלך מדברי המגיד משנה: 'וכמ"ש ה"ה ז"ל ולא מצינו בשום מקום שיתירו חצי שיעור בחולי שאין בו סכנה' (משנה למלך, הלכות יסודי התורה, פרק ה, הלכה ח. וראה: שו"ת יביע אומר, חלק ב, יו"ד, סימן יב, אות ב). מאידך גיסא, גם לפי דעת הרמב"ם ישנם מצבים בהם ניתן לצרף את סברתו של בעל האור שמח, הלכות יסודי התורה פרק ה, הלכה ח לפיה במצבים בהם ניתן היה למצוא תחליף כשר אלא שמסיבות טכניות הדבר לא נעשה, מותר לחולה שאין בו סכנה לאכול מאיסור דרבנן. על כך ראה מה שכתבנו בשו"ת ניצני ארץ, חלק א, סימן ה, סעיפים יב-יג.

72 שו"ע, שם.

73 שו"ת גינת ורדים, חלק יורה דעה, כלל א, סימן ה.

74 שם. וכפי שכתב בילקוט יוסף, איסור והיתר, כרך ג, עמ' קטז: "ואמנם יש לעיין בדעת מרן אם מסכים לזה, דנראה מלשון מרן שאם אנו מתירין, אז מתירין גם באכילה ולא רק בחבישת מכה וכדומה".

75 ישועות יעקב, יורה דעה, סימן קנה.

76 בית שמואל, אבן העזר, סימן כח.

שניתן להתיר לחולה שאין בו סכנה לאכול דבר האסור מדרבנן כאשר הוא אסור על פי החישוב של תרי דרבנן.⁷⁷ ולפי זה פסק בשו"ת ראש אריה שמותר לטגן עוף בחמאה עבור חולה שאין בו סכנה שהרי הוא אסור כתרי דרבנן, מכיון שדעת כמה פוסקים שטיגון אינו בכלל איסור תורה של שלא תבשל גדי בחלב אמו, וכן בשר עוף אסור רק מדרבנן, משום כך יש צדדים להקל לחולה שאין בו סכנה.⁷⁸ וכ"ש לגבי תלת דרבנן כפי שכתב בילקוט יוסף על דברי הרמ"א: "ואמנם כל זה בחד דרבנן, אבל בתלת דרבנן מרן לא איירי. וגם הרמ"א יודה להקל בתלת דרבנן".⁷⁹

ו. בעל הפרעה

בדברים שלהלן נבקש לדון באדם בריא אלא שהוא סובל מהפרעה טורדנית. שכן לא בכל המצבים הפרעה מסוג זה תדרדר אותו למצב חמור יותר, ומשום כך יש לדון במצבו הנוכחי, שכאמור אדם שלוקה בהפרעה טורדנית מסוג זה נוטה לחזור באובססיביות על פעולת לשם דיוק בהן, אם מתקשה לנהל את יומו ונפגע מכך, ובכלל זה גם סדר יומו הרוחני כגון לימוד תורה תפילה ועשיית מצוות אחרות.

להלן אביא כמה התייחסויות לתופעה זו בשמות שונים, אולם דומה כי מעבר לכמה הדרכות נוספות, המכנה המשותף הוא ההדרכה להימנע מהחמרות ולהעמיד את הדין על שורת הדין.

התייחסות הלכתית מפורשת מצאנו בדבריו הנוקבים של ר' חיים אלעזר ממנוקף בעל המנחת אלעזר. עיקר דיונו הוא לגבי אנשים שלוקים בצורך תכוף בעשיית צרכים בשל חולי מעיים והוא מוצא להם דרך הלכתית כיצד להימנע מעשיה תכופה של צרכים. בדבריו הוא מדגיש שיש בכך גם צורך טיפולי בריאותי. אגב דיון זה הוא מאמץ את ההיתר שמצא גם לגבי אנשים שלוקים בעצביהם. גם לגביהם הוא מדגיש שהקלה בכך יש בה צורך טיפולי: "וגם במחלת העצבים רבים מהם שקועים, אשר על ידי זה ירגישו בדמיונות יותר ויצטרכו לילך הרבה פעמים לקטנים בכל עת,⁸⁰ כנזכר לעיל... ועל ידי זה שלא יחמיר לחוש לדמיונות יתחזק ויתרפא שלא יצטרך באמת כל כך לנקביו, ולא יבלבלוהו רעיונו, וכאשר יובחן בניסיון כי היסח הדעת בזה בדברי תורה או במילי

77 ראה: ילקוט יוסף, איסור והיתר, כרך ג, עמ' קטו.

78 שו"ת ראש אריה, חלק א, סימן טו הובא בדרכי הלכה ובשו"ת נצח יוסף, חלק ב, סימן לו ובילקוט יוסף שם.

79 שם.

80 בהקשר זה נביא מתורתו של רבי נחמן מברסלב, כך בספר שיחות מוהר"ן אות - ל: 'על המבלים זמן בשביל נקיות ומאריכין בבית הכסא הקפיד מאד והתלוצץ מאותן האנשים מאד והאריך הרבה בענין זה. והכלל 'כי לא נתנה תורה למלאכי השרת' (ברכות כה:). ואין צריך להחמיר יותר מן הדין ועל פי הדין האסור הוא רק כשנצרך לנקביו ממש כמו שכתוב בגמרא (שם כג.)... על כן צריכין לזהר מאד מלהאריך בבית הכסא. ואין לחפש אחר חומרות (נט) ומרה שחורה בזה כי לא נאמר כלל בדורות הללו: ברוח זאת הוא מעלה על נס את ערך התמימות בעבודת ה': 'כבר מבאר, שעקר העבודה הוא תמימות ופשיטות בלי חכמות. גם אין צריכין לחקר הרבה בעבודתו ולרדף אחר חומרות יתרות. כי כל זה הם בלבולים ודמיונות מהבעל דבר לבטלו מעבודתו, ואין הקדוש ברוך הוא בא בטרונא עם בריותיו וכו', וכמו שאמרו רבותינו, זכרונם לברכה, לא נתנה תורה למלאכי השרת. וכל אלו החכמות, דהינו מה שחושבין יותר מדי בעבודתו [שקורין איבער טראכטיגן], הם מפילין את האדם מעבודתו יתברך. והחכמה הגדולה שבכל החכמות לבלי להיות חכם כלל רק להיות תם וישר בפשיטות (שם מד): והוא עצמו היה גם כן בזאת הטעות מקדם, והיה עושה דברים זרים מאד בשביל נקיות, וכמעט שבא לידי סכנה על ידי זה, וגם לא נמלט מחלאים רחמנא לצלן על ידי זה. ועתה הוא יודע ואומר שהכל שגעון וחלילה לבלות זמן היקר על זה: ובאמת אי אפשר בשום אופן שיהיה הגוף נקי לגמרי ולא ישאר בתוכו כלום. כי הלא אפלו מי שמתענה משבת לשבת הוא צריך לנקביו גם בסוף השבוע אף על פי שלא אכל מקדם כמה ימים, כי בהכרח שישאר קצת בהגוף' (ספר לקוטי עצות - ערך תמימות). וראה על כך במאמרי: "לא ניתנה תורה למלאכי השרת, על גבולות הדיוק המדעי בפסיקת הלכה, בד" 23 (תש"ע), עמ' 154-137, בעמ' 144 - 154.

דעלמא הנחוצים, כשיטרד במחשבתו ויעמיק בהם, אז לא יצטרך אפילו כמה שעות לקטנים. וזהו ראייה שהכל תלוי במחשבתו ורעיונותיו, ודי למבין, וה' יעזרנו וירפאנו במהרה בימינו".⁸¹

כאמור, לדיון אודות הלוקים במחלת העצבים הוא מקדים את הדיון ההלכתי: "... מי שיש לו חולי השלשול ל"ע... אשר זאת רפואתו שישהה נקביו, ולא ילך בכל עת שיצטרך, כיון שזהו חוליו שנתעורר חום בכרכשתא או בבני מעיו פנימה ונדמה לו בכל עת שצריך לנקביו, על כן צריך לעצור ולא לילך, ועל ידי זה יתחזק ויתרפא, ואז אינו עובר כלל על כל תשקצו". את המקור לכך הוא מוצא בשיטת הרי"ף לפיה מותר לכתחילה לעצור את עצמו מלהתפנות עד לשיעור פרסה. אמנם שיטה זו לא נפסקה להלכה בשו"ע אולם בדיעבד ניתן לסמוך עליה, כפי שפסק במגן אברהם⁸² שאם רואה שזמן תפילה עובר אם יפנה לנקביו, יסמוך על שיטת הרי"ף וישהה את עצמו: "מכל מקום כיון דהם מודים דבדיעבד שפיר דמי, ויצא ידי חובת התפלה, והנה קיימא לן שעת הדחק כדיעבד דמי... ואין לך שעת הדחק גדול מזה שהוא במיחוש השלשול, ועל כן מותר לכתחלה לכולי עלמא, לעצור את עצמו ואינו עובר, כנזכר לעיל".⁸³

דומה כי ניתן לסכם את החידוש שבדבריו בשלוש נקודות עיקריות, בשתיים מהן נדון כעת, ובשתיים נעסוק לאחר סיום דיון זה.

זיהויה של הפרעת הטורדנות כ'שעת הדחק'

הנקודה הראשונה אותה אבקש להדגיש כעת היא השימוש בעיקרון של שעת הדחק. כלל הוא שבשעת הדחק ניתן לפסוק כשיטות שלא נפסקו להלכה במצבי רווח. את המציאות של 'מיחוש השלשול' הוא רואה כשעת הדחק ומשום כך הוא מוכן להקל ולסמוך על שיטת הרי"ף. אין בדבריו את הקביעה שכל הפרעה הנה בגדר של שעת הדחק, אולם נראה לומר שכאשר ניתן לזהות שעת דחק, ניתן יהיה להקל גם באיסורים מדרבנן.

נרחיב מעט.

במספר סוגיות בתלמוד מצאנו שפעמים במצבים של 'שעת הדחק' סמכו חכמים על דעה דחויה. כך למשל בסוגיה במסכת נידה: "ר' אליעזר אומר: כל אשה שעברו עליה שלש עונות דיה שעתה. תניא, אמר להם ר' אליעזר לחכמים: מעשה בריבה אחת בהיתלו שהפסיקה ג' עונות, ובא מעשה לפני חכמים ואמרו דיה שעתה. אמרו לו: אין שעת הדחק ראייה. מאי שעת הדחק? א"ד: שני בצורת הוו, איכא דאמרי: טהרות אפי' לעבדא, וחשו רבנן להפסד דטהרות. ת"ר, מעשה ועשה רבי כר' אליעזר, לאחר שנזכר אמר: כדי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק. מאי לאחר

---

81 נימוקי אורח חיים, סימן ג, אות ג.

82 מגן אברהם, סימן צב, ס"ק א.

83 על כך הוא מוסיף ומטעים: "ובתורתנו הקדושה דרכיה דרכי נועם כתיב, דבזה הוא חומרא דאתי לידי קולא, אם יחמיר בזה לפנות בכל עת, כנזכר לעיל, על ידי זה יוגבר המיחוש במעיו ולא יוכל לנקות את עצמו זמן רב ויבטל מתורה ותפילה מפני מיחושו ויצרך בכל עת לנקביו וכמעט שיוכל לבוא לידי סכנה ח"ו. ורשמתי בזה להציל רבים וכן שלמים שהחמירו והחלישו את עצמם את גופם ואת נשמתם למעט מעבודתם, ולא הועילו בחומרתם, רק זהו קולתם, כנזכר. וגם בקטנים, המחמירים בזה בדמיונות וחומרות, השחיתו את גופם ונשמתם מטעם הנזכר לעיל, ומהדמיון בא לידי חולשה, ובהרגלם על ידי זה הצריכו בכל עת לקטנים ולא יכלו להתפלל אפילו שעה אחת, ועוד בפחות, מבלי לכת החוצה...".

שנזכר? אילימא - לאחר שנזכר דאין הלכה כר' אליעזר אלא כרבנן, בשעת הדחק היכי עביד כוותיה? אלא - דלא איתמר הילכתא לא כמר ולא כמר, ומאי, לאחר שנזכר - לאחר שנזכר דלאו יחיד פליג עליה, אלא רבים פליגי עליה, אמר: כדי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק".⁸⁴

אכן, נחלקו ראשונים ואחרונים באיזה מצבים ניתן להקל בשעת הדחק, יש המרחיבים את השימוש בכלל, ויש המצמצמים ודומה כי ניתן לסמן שלוש שיטות עיקריות: דעת הרד"ך שהשימוש בעיקרון של שעת הדחק שמור רק לאמוראים: "אלמלא מסתפינא מחבריא אמינא דדוקא באמוראים שהיה כח בידיהם לפסוק כיחיד אף על גב דרבים פליגי עליה אם סברתו נוטה כדברי היחיד או מאן דגמיר וסביר וידע להכריע כדברי הפוסק היחיד מתוך הגמרא בראיות ברורות ונכוחות שהלכה כמותו בשעת הדחק אבל אגן יתמי דיתמי שאין כח בידינו לפסוק כיחיד פשיטא שאין לנו לומר כדי היא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק אפילו במילי דרבנן אלא אם כן גמיר וסביר וידע להכריע כדבריו בראיות ברורות ונכוחות או שכבר נהגו כדברי היחיד".⁸⁵ מאידך הרשב"ש הבין מדברי הרשב"א שניתן לסמוך על הכלל הנ"ל גם בהלכות מדאורייתא: "אבל מצאתי תשובה להרשב"א ז"ל דנראה דאפילו בדאורייתא אמרינן הכי, שכן כתב דכל היכא דאיכא הפסד מרובה אפילו יחיד במקום רבים ואפילו קטן בחכמה ובמנין לפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין, ואייתי ראיה מההיא דאמרינן כדאי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק, ואמרינן נמי התם לעיל מינה מאי שעת הדחק איכא דאמרי שנת בצורת הוות ואיכא דאמרי דאפיש עובדא וכו' וחישי רבנן לפסידא דטהרות, נראה מדבריו ז"ל שלא חלק בין דאורייתא לדרבנן".⁸⁶

אולם נראה כי דעת רוב הפוסקים היא שניתן לסמוך על הכלל הנ"ל רק באיסורים שמעמדם מדרבנן, כך למשל בתשובת בנימין זאב בשם ר' אביגדור ב"ר אליהו: "וגדולה מזו מצאתי במרדכי בגיטין פרק מי שאחזו משם רבינו אביגדור וז"ל אודיעך מורי ה"ר מאיר על דבר הגט... ועתה יראה המורה כי שעת דחק היא אפשר אם בעיניך ישר דבכל פסולי דרבנן בשעת הדחק מכשרין להו בדיעבד ובנין אב לכולם גט מוקדם דאמרינן פ"ב דגיטין ההוא דאמר להו לעשרה כתבו גט לאשתי אתו תרי מינייהו ביומי ואינך לאחר יומי אתו לקמיה דריב"ל אמר להו כדי הוא רבי שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק כו' עד אבל בדיעבד ובשעת הדחק נתהלכה אשר דרכו ראשונים ר"ח ומורי רבינו שמחה המכשירים בחתימת סופר ועד".⁸⁷

אמור מעתה, בהנחה שניתן לזהות מצבים של הפרעות טורדניות כמצבים של שעת הדחק, הרי שניתן יהיה להקל כשיטות הלכתיות שאינן מקובלות בהלכה, ואפילו בהלכות שמעמדם מדרבנן.

כאמור, על אף שבעל המנחת אלעזר עשה שימוש בעיקרון 'שעת הדחק' לא מצאנו מקור מפורש שיזהה טורדנות כפייתית כשעת הדחק.

הקפדה על שורת הדין

⁸⁴ בידה ט ע"ב.

⁸⁵ שו"ת הרד"ך, סימן ג, ד"ה ולרוותא.

⁸⁶ שו"ת הרשב"ש, סימן תקיג, ב, ד"ה ההקדמה השלישית.

⁸⁷ שו"ת בנימין זאב, סימן קז, ד"ה ואע"ג דתנן.

הנקודה השניה העולה מתשובה זו הנה כי גם במצבים קלים יותר של טורדנות כפייתית, בהם אין בעל מנחת אלעזר פוסק להקל מעבר לשורת הדין, מורה הוא כי אין להחמיר יותר משורת הדין. אין להקל בכך ראש שכן בדרך כלל חומרה כשלעצמה מוערכת בהלכה, והנכונות להורות על-פי שורת הדין דווקא הנה חידוש של ממש.⁸⁸ הדרכה מעשית מעין זו מצאנו באגרותיו של בעל הקהילות יעקב, כפי שנראה בסעיף הבא:

ז. הדרכתיו של בעל קהילות יעקב

התייחסות מפורשת לבעיות של טורדנות כפייתית ניתן למצוא בסדרה של אגרות מאת ר' יעקב קנייבסקי הסטייפלער בעל הקהילות יעקב. בסוף חלק א' של קובץ אגרותיו "קריינא דאגרתא",⁸⁹ באגרת שעג הוא מתאר התנהגות אובססיבית שאכן הביאה את בעליה למצב דיכאוני: "כבר הי' אצלי אחדים מאלו הסוד וא' היה קשה מאוד כי לא שם לב לדברי אחרים כלל הי' וסופו שהפסיק מלהתפלל כלל ונפל למרא שחורה נורא ואחר איזו שנים הוטב קצת הי' ירחם עליו".⁹⁰

לאחר מכן הוא מונה כמה עצות לגבי מי שעדין במצב שהוא מסוגל לשמוע: "ואחד שהי' מוכן לשמוע מה שאומרים לו ע"פ הלכה והוריתי לו שיתפלל בסידור ומה שכבר עבר לא יחזור עליו בשום אופן אפי' כבר יהא נדמה לו בברור שלא אמר כהוגן או שדלג תיבות, וזה ברור שע"פ הלכה אינו מחויב יותר אבל א"א להסביר ד"ז למי שהוא בעצבים מתוחים בענין זה ולכן צריך לומר לו בהחלט ובלי טעם אולי יש רק להסביר לו שחשש דאורייתא אין כאן וקשה לי להאריך בענין זה רק כן להורות לו שבכל מה שעבר לא יחזור שוב עליו עוד הפעם".

"ובדבר הנקיות הקלתי מאוד ע"פ שו"ת דברי חיים מצאנז... שמכיון שבזמן הגמ' הסתפקו בג' אבנים ע"כ שבזה כבר מספיק, וסדרתי לו אז שיקנח בחמש או ששה ניירות ואח"כ לרחוץ בקצת מים כמש"כ בפוסקים בשם האריז"ל ואח"כ שוב לא ישגיח כלל אם נשאר נקי או לא רק צריך לקנח המים כי כשישאר לחלוחית תמיד זה גורם פצעים שם, הכלל שלאחר שידח וירחץ קצת שוב לא ישגיח כלל אם נשאר משהו ויכול לסמוך על הד"ח".⁹¹ כך גם בענין דיוק במקום הנחת התפילין הוא מסביר: "מש"כ הפוסקים שיהא באמצע אינו שיהא באמצע ממש רק כל שהוא בערך באמצע היינו כשמסער שלבו

---

88 כך למשל כתב הר"מ גרוס, "מהדרין מהו?", **בנתיב החלב**, תשס"ג, עמ' 105: "כידוע, בדורות האחרונים יש להחמיר יותר, כמבואר בספרים אות-היא-לעולם ח"ג דף קטו; תולדות-שמעון על אבות פ"ג; מועד-לכל-חי סי' טו אות כ; ובספר נפש-כל-חי מערכת ח; וע' שו"ת וישב-הים סי' כא. ובפרט בני תורה ועמלי תורה צריכים להדר ביותר בכל פרטי ודקדוקי המצות - עי' שבת נא, א ואין צריך לומר במאכלות, שיש להתרחק משערי היתר דחוקים, ונצרך הידור ודקדוק טפי - עי' שו"ע יו"ד סוף סי' יז וסוף סי' קטז רמ"א" וראה עוד: הרב נ"צ פרידמן, "חומרא וקולא בהוראת איסור והיתר", **שנה בשנה** תשכ"ה, עמ' 170-177; א' פיציניק, "החמרות והקלות", **ניב המדרשה** תש"ל, עמ' מב-נ.

89 אגרות אלה מקורן בהדרכות שנתן לפסיכולוג יעקב גרינוולד מארה"ב. הן פורסמו במלואן בספרו של גרינוולד, עצות והדרכות.

90 כך גם באגרת שעד: "ואני יודע איזו צעירים... שממש הצלתי אותם בזה מניוון ח"ו ואחד שהתעקש וחשב תמיד שהוא הוא הצודק נשאר אח"כ במצב שאינו מתפלל כלל ר"ל והוא במצב של חולה ר"ל".

91 כך גם באגרת שעד.

שזה בערך באמצע סגי בהכ"י. ומסיים בעל הקה"י שדרך זו כנראה סייעה בידו: "ותל"ית הבחור הזה נתרפא במשך זמן קצר וכעת הוא משמש במשרה חשובה".⁹²

באגרת שעד הוא מדריך שיש להתייחס לספיקותיו בעניין זה כספק לקולא: "בדבר מי שמחלתו הוא לחשוש שמא נגע במקום הטעון נטילה צריכים להסביר לו שכל ספיקות בכוזה הוא לקולא ואין בכל זה חשש דאורייתא וגם אפי' ודאי נגע הלא מעיקר הדין מהני לשפשף ידו בכל מידי דמנקי כגון בבגדו או באיזו חפץ". יש להדגיש שאין בדבריו אלה של בעל הקה"י הדרכה גורפת שתמיד יש להתייחס לספיקות של בעלי הפרעה זו כאל ספק שיש להקל בדין, אלא מדובר באגרת זו בספק שאינו ספק של דין דאורייתא.

אמנם בספר התמודדות עם התנהגות כפייתיות על רקע דתי, מביא מחברו אביגדור בנש"ק הדרכה הלכתית שקיבל מהרב ישראל גנס מירושלים בו הוא מתבסס על דברי הקה"י שאל כל מקרה יש להתייחס כספק ולקולא: "הנה במקרים הבאים לפניכם בנושא הכפייתיות חושבני שחשוב לדעת את אשר פסקו גדולי ישראל בנושא זה כמרן ה"קהילות יעקב" וצוק"ל ומרן הגרש"ז אורבך וצוק"ל, ועוד, שבכל מקרה של ספק בהלכה יש להקל, וגם אם יש ספק אם זה ספק להקל, והוסיף הגרש"ז א שדרכי התורה דרכי נועם והסותר לזה איננו רצון התורה".⁹³

בחלק ג באגרת קלו משיא בעל הקה"י עצה לאדם שמוטרד ממחשבות עבודה זרה: "ואכתוב קצת עצות כי הי' לי ג"כ עסק עם בחור יקר אחד אשר נתבלבל במחשבות ע"ז כו', ונתברר [לי] שהועיל לו מאד כשעשה לפני התפילה מסירת מודעה שהוא מתפלל על דעת האריז"ל והט"ז והש"ך והמג"א [וזה שטפלתי עמו הי' חסיד ואמר ג"כ ע"ד הבעל שם טוב והצמח צדק], ואח"כ בשעת התפלה התכוון שהוא מתפלל בהתחברות צדיק מפורסם [וזה צריך מע"כ לברר אצל אדם זה שעוסק ברפואתו מי בעיניו בחזקת צדיק עצום אשר בודאי תפילתו זכה ומקובלת] ונדע לי שזה הועיל לו לגמרי כמעט להתפלל בלע מחשבות זרות". עצה נוספת: "כן בשעה שעולה ח"ו במחשבתו מחשבות טמאות ר"ל יהרהר בלבו "שמבקש מהשי"ת להנצל ממחשבת ע"ז" ויתפלל הלאה בהכנעה. וזה, בדוק ומנוסה שכשהוא בהכנעה באמת, אז אין מחשבות רעות שולטות בו".⁹⁴

הדרכה נוספת באגרת רפה בחלק ב: "איש שמרגיש עצמו שעצביו מתוחים בעניני שמירת התורה צריך הוא להניח כל הנהגתו ע"פ הוראת חכם מבלי שיחקור כלל וכלל טעמים של ההוראה וזה בדוק ומנוסה שמוכרח שהוא לא ידע כלל הטעמים רק הלכה פסוקה וכן יעשה, דאל"כ ח"ו יכול לפול למחלה נוראה ואח"כ ליפול מכל שמירת התורה הק' ח"ו... העיקר שישמע לעצת חכמים ולהוראתם מבלי לפלפל ובלי לבדוק בטעמי הדברים".

באותה אגרת הדרכה כללית: "צריך לזכור שכל התורה כול הוא מהקב"ה ומי שאמר את החומרות אמר את הקולות שבש"ע ופוסקים מאן דאמר הא אמר הא, ואם אדם יאמר שחושש יותר ממה

92 כך גם באגרת שעד: "ואני יודע אינו צעירים [שהם עכשיו כבר לא צעירים אלא באמצע שנותיהם] שממש הצלתי אותם בזה מנוון ח"ו".

93 אביגדור בנש"ק, התמודדות עם התנהגויות כפייתיות על רקע דתי, ירושלים תש"ע, עמ' 146.

94 הדרכה טיפולית בחלק ג, אגרת קלח: "כמה פעמים מגיעים אצלי אנשים מסוד זה או כעין זה, ואני מטפל בהם הרבה שיתאמת אצלם שזוהו תופעה עוברת, ואני מספר להם שידוע לי מאנשים כאלו שלאחר זמן שנה או שנתיים חזרו לאט לאט, והיו ככל אדם, ובזו הידיעה כשהם בוטחים בי [שבמשך זמן יעבור] הוקלה להם המתיחות ע"פ רוב וכן אני מסביר להם שבאמת כל אחד סובל נוראות זה מבני בציתו שכניו, וזה מעניות ובעל חובות, וזה מבזיונות, וזה מצער גידול בנים וכו'. ולפעמים גם זה מקל קצת. יותר איני ידוע איך להרגיעו".

שכתוב בש"ע דומה לו שהוא מהדר במצוות ובזהירות ובאמת הוא פורץ גדר של תורה והוא מתחבולת היצר להכביד עליו עול העבודה עד שתהי' עליו למשא כבר ועי"ז דוחהו אח"כ לפריקת עול תורה ר"ל וכן ידוע וראינו כמה מעשיות כאילו ה' ירחמהו, ובודאי מה שע"פ דין אין לחוש אין לחוש כלל וכלל".

כללו של דבר, את הדרכותיו של הסטייפלר ניתן לסכם בכמה נקודות:

הדרכות כלליות – א) הדרכה כללית לגבי דרכה של ההלכה: כל התורה מה' ומי שאמר את החומרות אמר את הקולות וכו'. ב) הדרכת הלכתית צמודה. לקבל מענה לשאלות מבלי שיצטרך להפעיל את שיקול דעתו. ג) בספיקותיו יש להקל. ד) להקל כשורת הדין ולא להחמיר.⁹⁵

הדרכה לגבי תפילה – א) להתפלל מתוך סידור ולא לחזור לאחר שעבר הלאה (כאשר חושש שלא אמר כראוי). ב) להתקשר לצדיק (כאשר חושש ממחשבות עבודה זרה).

ח. הבחנה על-פי חומרת ה'טורדנות'

השאלה בה עסקנו ממוקדת בהפרעה נפשית מסויימת, טורדנות כפייתית. אולם, אין היא מלמדת על עצמה בלבד, אלא על כלל ההתייחסות ההלכתית להפרעות נפשיות.

מנכ"ל האמור לעיל בתשובה נראה כי הגדרת 'שוטה' לפי ההלכה תלויה ברמת ההשפעה התפקודית-מעשית של ההפרעה הנפשית. ככל שמדובר בפגיעה רחבה ועמוקה יותר, כך ייטה השיקול ההלכתי להקל. כאשר מדובר בהפרעה קלה יחסית, שאינה מפריעה כעת לתפקוד השוטף, אך עלולה להתדרדר, תהיה ההנחיה ההלכתית להעמיד את הדברים על עיקר שורת הדין. אולם, כאשר יהיה מדובר בהפרעה קשה, הפוגעת באופן משמעותי בתפקוד השוטף, תהיה ההנחיה ההלכתית להקל אף מעבר לשורת הדין הרגילה, ולהתיר איסורים מדרבנן, כדין חולה שאין בו סכנה. במצב של הפרעה קשה במיוחד, ייתכן שהאדם יוגדר כשוטה לדבר אחד ויהיה פטור לגמרי אף מהרוב של מצוות מדאורייתא מסויימות, הקשורות להשפעתה של ההפרעה.

באשר למנגנון בו ניתן להשתמש על מנת לקבוע את חומרת ההפרעה, הרי שדין אחד יהיה להפרעה נפשית ולמחלה גופנית. כשם שבמחלה פיזית, מסורה הגדרת מעמדו ההלכתי של החולה בידי הרב הפוסק, המסתייע בחוות דעת של אנשי מקצוע,⁹⁶ כך גם בהפרעה נפשית.

⁹⁵ הדרכות מסוג זה, קובצו על ידי מחבר אנונימי, בחוברת בשם 'מאמר יראה טהורה', ירושלים תשס"ב, בעמ' 1 הוא פותח: 'מאמרנו זה עוסק בענין תופעה המצויה בינותינו אשר באם לתארה נבוא, לא נוכל, מפני שיכלה הזמן ולא יכלו סעיפיה ופרטיה. אמנם בעולמם של בני תורה יראי ה' וחושבי שמו הטיבו להגדירה בתיבה אחת הכוללת הרבה: "נערוון". ברוח זאת הוא סוקר שורה של תפילות ומגדיר את שורת הדין הנצרכת. אמנם בחלק השני של החוברת הוא מביא שמועות מכמה מגדולי התורה שהקלו גם מעבר לשורת הדין. כך למשל בעמ' 19: "כפי ששמענו מספר פעמים מהגר"ח קניבסקי שליט"א וגם קבל כן ממרן בעל הקה"י וממרנא החזו"א זיע"א שמפני כמה טעמים נפרדים "ברורים לדינא" פטורים הם לגמרי מקר"ש ותפלה! וא"צ לקרוא קר"ש ולהתפלל כלל! עד שישבו הם לדרך נועם הרגילה ויוכלו לקיים המצוות ככל האדם ואף אם הם שלמים בדעתם ובשכלם לגמרי ונבונים בכל עניניהם לנד"ד פטורים הם לגמרי". כך גם בעמ' 20 בהערה: "וכאן המקום להביא סיפור ששמענו מבעל מעשה שהוא מחשובי הת"ח המפורסמים. שבימי בחרותו היה עמו חבר שכיון זכה ועלה להיות מגדולי מרביצי התורה בדור שגם היה סבוך בצעירותו בעניני הנערוון שמצויים וניגש מספר העובדא אל הקודש לדבר עם מרן הגרא"מ שך זצוק"ל מהענין ובין הדברים אמר לו, דע לך, שבכל עניני הנערוון הכל מותר!!! עד אשר יתרגלו לקיים המצוות כדרך הארץ. וכעין הוראה זו שמענו גם מהגר"ש אלישיב שליט"א וזו הוראה שהיא מדעתם דעת תורה ואי"ז קשור לכל מה שנאמר לעיל לגבי קר"ש ותפלה וא"צ לקרוא ולהתפלל "שזהו ממש מדינא". לכאורה ניתן היה לומר שהדרכות אלה התייחסו למי שהטרדנות פגעה בו והתדרדר למעמד של שוטה. אמנם, יש לשים לב לכך שבדבריו הוא מדגיש: "ואף אם הם שלמים בדעתם ובשכלם לגמרי ונבונים בכל עניניהם לנד"ד פטורים הם לגמרי". זאת אומרת, שכוונת הדברים הנה לאדם המוגדר הלכתית כ-"שוטה לדבר אחד", דהיינו שהוא שפוי בדעתו לגבי מכלול ענייניו, ורק בנושא מסויים הוא מוגדר כשוטה.

ט. לקראת סיום: תובנה נוספת מתשובת בעל מנחת אלעזר

נקודה נוספת עולה מתשובתו האמורה של בעל מנחת אלעזר, ואף היא ראויה להדגשה מיוחדת. כוונת הדברים היא לתובנה לפיה ההקלה כשלעצמה יש בה ערך נוסף, מפני שבכוחה לרפא את האדם מההפרעה שלקה בה: "ועל ידי זה שלא יחמיר לחוש לדמיונות יתחזק ויתרפא שלא יצטרך באמת כל כך לנקביו, ולא יבלבלוהו רעיוניו".⁹⁷ דומני כי כך עולה גם מנימת דבריו של בעל קהילות יעקב, שהובאו לעיל. יוצא אפוא, כי שילובו של הרב כפוסק בתהליך הטיפול הנפשי הוא חיוני, לא רק מטעמים הלכתיים אלא כחלק מהותי של התהליך הטיפולי עצמו.

י. נספח – תפילת נשים

לאחר שהגענו למסקנה שבמקרים קלים יחסית של טורדנות כפייתית ניתן להקל ולהעמיד את הדברים על שורת הדין, יש מקום לעיין מהי שורת הדין לגבי תפילת נשים שלגביה נשאלה השאלה. עיון זה לחשוב הן לגופה של השאלה הנוכחית והן כדוגמא לדיון שיש לקיים לגבי כל שאלה שתישאל בהקשר דומה של טורדנות כפייתית.

חיובן של נשים בתפילה קשור למחלוקת יסודית בין הרמב"ם לרמב"ן, אשר לה שני ביטויים.

תחילה יש להציג את מחלוקתם העקרונית של הרמב"ם והרמב"ן לגבי מעמדה של חובת התפילה בכלל. לדעת הרמב"ם עצם החובה להתפלל היא מדאורייתא, אולם נוסח התפילות, זמן ומספרן אינם מן התורה: "מצוות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר ועבדתם את ה' אלקיכם, מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה, שנאמר: 'ולעבדו בכל לבבכם', אמרו חכמים: אי זו היא עבודה שבלב - זו תפילה. ואין מניין התפילות מן התורה, ואין משנה התפילה הזאת מן התורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה".⁹⁸ כך אכן מנה הרמב"ם את מצוות התפילה במנין המצוות שלו כמצוות עשה מן התורה: "שצונו לעבדו יתעלה וכבר נכפל צווי זה פעמים, אמר (משפטים כג כה) ועבדתם את ה' אלהיכם ואמר (ראה יג ה) ואותו תעבדו ואמר (ואתחנן ו יג) ואותו תעבדו ואמר (ס"פ עקב) ולעבדו. ואעפ"י שזה הצווי הוא גם כן מן הציוויים הכוללים כמו שביארנו בשרש הרביעי הנה יש בו יחוד שהוא צוה בתפילה".⁹⁹

הרמב"ן השיג על דבריו, תוך שהוא מסתייע בראיות מן הש"ס מהם עולה כי מעמדה של חובת התפילה הוא מדרבנן, ורק כאשר מדובר בעת צרה ייתכן שיש חובה מן התורה: "אלא ודאי כל עניין התפילה אינו חובה כלל, אבל הוא ממידת חסד הבורא עלינו, ששומע ועונה בכל קוראינו אליו, ועיקר הכתוב 'ולעבדו בכל לבבכם', מצות עשה שתהיה כל עבודתנו לאל יתעלה בכל לבבנו, כלומר בכוונה רצויה שלמה לשמו ובאין הרהור רע, לא שיעשה המצוה בלי כוונה, או על הספק אולי יש בהם תועלת... ומה שדרשו בספרי: 'ולעבדו - זה תלמוד, דבר אחר, זו תפילה', אסמכתא היא, או לומר שמכלל העבודה שנלמד תורתו ושנתפלל אליו בעת הצרות... וזה כעניין הכתוב

⁹⁶ על כך כתב הרא"י הרצוג: "ומה שנזכר בגדר ספק-פקו"נ - צריכה ההלכה לקבוע, אם לא כן אין לדבר סוף, וה"ו בטלת את השבת מן העולם" (הדברים מופיעים בספרו של הרמ"צ נריה, צניף מלוכה, בעמ' 321, וראה עוד בדברי הרב מרדכי הלפרין בשם הרש"ז אויערבאך במאמרו: "דרכו של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בהלכות רפואה ופיקוח נפש", ספר אסיא ט, בעמ' 218).

⁹⁷ יש לציין, כי תובנה דומה משמשת כיום כבסיס לשיטות טיפול רבות בבעיות של טורדנות כפייתית.

⁹⁸ רמב"ם, הלכות תפילה, פרק א, הלכה א.

⁹⁹ ספר המצוות לרמב"ם, מצות עשה ה.

(במדבר י, ט) 'וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלוהיכם', והיא מצוה על צרה שתבוא על הציבור לזעוק לפניו בתפילה ובתרועה".¹⁰⁰

ביטוי נוסף למחלוקת זו הוא מעמדה והיקפה של תפילת הנשים. נאמן לשיטתו, פוסק הרמב"ם כי היות והתפילה מדאורייתא היא עצם התפילה ללא ניסוח זמן ותדירות, הרי שלגבי עצם החובה להתפלל נשים חייבות: "ולפיכך נשים ועבדים חייבין כתפילה, לפי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא, אלא חיוב מצוה זו כך הוא: שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום, ומגיד שבחו ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחינה, ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו, כל אחד לפי כוחו".¹⁰¹ יש להצמיד אפוא שת שתי ההלכות ברמב"ם ובדרך זו כך תתברר משמעות כוונת דבריו: "ואין משנה התפילה הזאת מן התורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה. ולפיכך נשים ועבדים חייבין כתפילה, לפי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא". כלומר חיוב התפילה אינו כולל את נוסחתה וזמנה משום כך אין לפטור נשים ממנה, שכן רק ממצוות שהזמן גרמן נשים פטורות, וזו הרי אין זמנה קבוע.

אכן, חיובן של נשים בתפילה מפורש הוא במשנה: "נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין, וחייבין בתפילה ובמזוזה ובברכת המזון".¹⁰² מכאן נראה שלא נחלקו הרמב"ם והרמב"ן לגבי עצם החובה אלא לגבי היקפה. לדעת הרמב"ם יש לחייבן בתפילה בסיסית שאינה מנוסחת, ואילו לדעת הרמב"ן היות ועיקר התפילה מדרבנן וחכמים תיקנו את שלושה התפילות, זמנן וניסוחן, הם כללו בתקנתם גם נשים.

בהנחה שיסוד שיטת הרמב"ם מבוססת על כך שחיוב הנשים תלוי בכך שאין לתפילה נוסח, הרי שהן תצאנה ידי חובתן בתפילה ספונטאנית. כך אכן הבין בעל מגן אברהם ובדרך זו הסביר את מנהגן של הנשים: ¹⁰³ "כן כתב הרמב"ם דסבירא ליה דתפילה מצוות עשה דאורייתא היא, דכתיב 'ולעבדו בכל לבבכם', אך מדאורייתא די בפעם אחת ביום ובכל נוסח שירצה, ולכך נהגו רוב נשים שאין מתפללות בתמידות, משום דאומרות מיד בבוקר סמוך לנטילה איזו בקשה ומדאורייתא די בזה, ואפשר שגם חכמים לא חייבו יותר, והרמב"ן סובר תפילה דרבנן, וכן דעת רוב הפוסקים".¹⁰⁴

אמנם על דברי המגן אברהם והאפשרות לנהוג כמותם הלכה למעשה, העיר הרב עובדיה יוסף: "אולם הדבר קשה, שהרי מבואר בד' הרמב"ם, שחיוב מצות תפלה לומר שבחו של הקדוש ברוך הוא ואח"כ שואל צרכיו ואח"כ נותן שבח והודאה... ומכל זה משמע שהוא מה"ת... ודוחק לומר דס"ל להמג"א ודעימיה שכל הני קראי אסמכתא בעלמא נינהו... ולכן הנכון שעל הנשים להתפלל י"ח ברכות כסדר שתיקנו חז"ל... ואם כי בדורות הקודמים לא היו הנשים בקיאות בקריאה ובהבנה בלשון הקודש, תלי"ת בזה"ז אכשור דרי בנקודה זו בפרט תושבי ארצנו הקדושה, ובנקל אפשר לנשים להתפלל שמנה עשרה. (נוסף על ברכות השחר, וברכות התורה כמבואר בש"ע סי' מו

100 השגות הרמב"ן לספר המצוות, שורש א.

101 שם, הלכה ב.

102 ברכות ג, ג.

103 הרקע לדבריו של המגן אברהם הוא בפסיקת השו"ע: "נשים ועבדים אעפ"י שפטורין מקריאת שמע, חייבין בתפילה, מפני שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא" (שו"ע, אורח חיים, סימן קו, סעיף א).

104 מגן אברהם, שם, ס"ק ב.

ס"ד, וס"ס מז, ופסוק א' דק"ש, בשי"ע ר"ס ע"י.¹⁰⁵ וכך סיכם הרע"י להלכה: "מסקנא דדינא שאין הנשים חייבות מן הדין להתפלל שלש תפלות ביום, אלא די בתפלה אחת ביום, ומה טוב שתהיה זו תפלת שחרית, כולל ברכות השחר. ומ"מ אם רוצות הנשים להחמיר על עצמן ולהתפלל שלש תפלות ביום כדי לצאת י"ח כל הפוסקים, תע"ב, ואין בזה חשש ברכה שאינה צריכה כלל. (ועי' במג"א סי' רצט ס"ק טז, ובמח"ש שם, ובשי"ע הגר"ז סי' קו ס"ב).¹⁰⁶

אכן, גם על בסיס הדרישה למבנה התפילה האמור, כתב בשו"ת אור לי לבעל השדי חמד שלדעת הרמב"ם והשו"ע אפשר שנשים יוצאות ידי חובה מדאורייתא בברכות השחר משום שבברכת התורה לחוד יש שבח (אשר קדשנו וכו') ושאלה (והערב נא) והודאה (אשר בחר בנו וכו').¹⁰⁷

כל האמור עד כה תואם לדעת הרמב"ם, אולם לדעת הרמב"ן כאמור היות וחכמים הם שתיקנו את עיקר התפילה אין כל הבחנה בין עיקר החובה לחובה הכוללת נוסח זמן קבוע ותדירות. וכפי שהדגיש זאת גם המגן אברהם בעצמו: "והרמב"ן סובר תפילה מדרבנן וכן דעת רוב הפוסקים". כך אכן פסק במשנה ברורה: "אבל דעת הרמב"ן שעיקר מצוות תפילה היא מדברי סופרים שהם אנשי כנסת הגדולה שתיקנו י"ח ברכות על הסדר להתפלל אותן שחרית ומנחה, וערבית רשות, ואעפ"י שהוא מצווה עשה מדברי סופרים שהזמן גרמא, והנשים פטורות מכל מצוות עשה שהזמן גרמא אפילו מדברי סופרים כגון קידוש הלבנה, אעפ"כ חייבו אותן בתפילת שחרית ומנחה כמו אנשים הואיל ותפילה היא בקשת רחמים. וכן עיקר כי כן דעת רוב הפוסקים וכן הכריע בספר שאגת אריה. על כן יש להזהיר לנשים שיתפללו שמונה עשרה, ונכון גם כן שיקבלו עליהן עול מלכות שמים, דהיינו שיאמרו על כל פנים שמע ישראל, כדאיתא בסימן ע, ויאמרו גם כן ברכת אמת ויציב כדי לסמוך גאולה לתפילה, כמו שכתב ה'מגן אברהם' בסימן ע', וכל זה לענין שחרית ומנחה, אבל תפילת ערבית שהיא רשות, אף על פי שעכשיו כבר קיבלוהו עליהם כל ישראל לחובה, מכל מקום נשים לא קיבלוהו, ורובן אין מתפללות ערבית. ותפילת המוספין בצל"ח כתב דפטורות, אבל בספר מגן גבורים פסק דחיבות.¹⁰⁸ כלומר היות ולהלכה פוסק המשנה ברורה כרמב"ן, נשים חייבות בתפילת שמונה עשרה בשתי התפילות החובה שחרית ומנחה.

יש לציין כי דברי המשנה ברורה מוסבים על פסיקת השו"ע: "נשים ועבדים, שאע"פ שפטורים מקי"ש חייבים בתפלה, מפני שהיא מ"ע שלא הזמן גרמא".¹⁰⁹ במשנ"ב מעיר על כך כי השו"ע הכריע בזה כשיטת הרמב"ם: "כ"ז לדעת הרמב"ם שרק זמני התפלה הם מדברי סופרים אבל עיקר מצוות תפלה היא מן התורה שנאמר ולעבדו בכל לבבכם איזו עבודה שהיא בלב הוא אומר זו

¹⁰⁵ שו"ת יביע אומר, חלק ו, אורח חיים, סימן יז, אות ו.

¹⁰⁶ כך גם בשו"ת יחוה דעת, חלק ג, סימן ז. וכפי שכתב גם בפרי מגדים, פתיחה להלכות תפילה, וראה: הליכות ביתה, עמ' לה.

¹⁰⁷ שו"ת אור לי, סימן ח הובא בספר הליכות ביתה, עמ' לו וכן הביא שם שכך כתבו בשו"ת ישועות יעקב, מאור אור חלק באר שבע דף מ ע"ב. כך גם הביא הרע"י בתשובה הני"ל, אלא שהעדיף את אמירת שמונה עשרה: ואף על פי שבסי' ישועות יעקב (ר"ס קו) כי שהנשים יוצאות י"ח בברכת התורה לבד, ונראה דס"ל שבברכות אלו יש שבח ושאלת צרכיו והודאה. וכ"כ בשו"ת אור לי (סי' ח) הני"ל. ועי"ע בסי' מאורי אור (חלק באר שבע ד"מ ע"ב), שג"כ כי שיוצאות י"ח בברכות השחר. ע"ש. מ"מ יותר נכון להתפלל י"ח להתפלל י"ח ברכות שייסדו לנו אנשי כנה"ג שכל דבריהם נאמרו ברוח הקדש ובסודות נפלאים, כמ"ש הגאון פני יהושע (ברכות כח:) והגאון יעב"ץ בסידורו (בקונט' סולם בית אל). והגאון חיד"א בשו"ת חיים שאל ח"ב (סי' יא) ובסי' טוב עין (סי' ח"י אות לה ו - מ). והפאת השלחן (סי' ג ס"ק לא). ע"ש.

¹⁰⁸ משנה ברורה, סימן קו, ס"ק ד.

¹⁰⁹ שו"ע, אורח חיים, הלכות תפלה, סימן קו, סעיף ב.

תפלה אלא שאין לה נוסח ידוע מן התורה ויכול להתפלל בכל נוסח שירצה ובכל עת שירצה ומשהתפלל פ"א ביום או בלילה יצא י"ח מן התורה".¹¹⁰

אמנם למרות דבריו החד משמעיים של המשנה ברורה ופסיקתו כרמב"ן, נראה כי בשעת הדחק פסק כרמב"ם ועל פי הסברו של המגן אברהם. כי לפחות מעיד בנו של בעל החפץ חיים, ר' אריה ליב שאמו כמעט ולא התפללה בשנים שהילדים היות תחת ידיה, והסבירה לו שעשה כך בהוראה אביו: "אמי ז"ל כמעט לא התפללה כל זמן שלא יצאנו מתחת ידה באמרה לי כי אבי פטרה מזה משום שהיא עוסקת בגידול בניה".¹¹¹

ובשו"ת מחזה אליהו לר' פסח אליהו פאלק כתב ששמע מבעל החזון איש שנשאל בנוגע לחובת נשים בתפילה והשיב שנשים המטופלות בילדים הרי בכל מי שאין דעתו מיושבת עליו ואין לו להתפלל: "ועוד יותר מזה שמעתי משמיה דהחזון איש זצ"ל דכשנשאל לגבי חובת נשים בתפלה, השיב דנשים המטופלות בבנים הרי הן בכלל הני דמבואר בעירובין (סה.)¹¹² דכל שאין דעתו מיושבת עליו אין לו להתפלל, כמו הבא מן הדרך, דאל יתפלל עד לאחר ג' ימים. וכ"כ נשים דאין דעתן מיושבת עליהן יש מקום גדול להקל עליהם לצאת בתפילתה קצרה".¹¹³

לפי זה ניתן לומר שאף שלכתחילה יש לפסוק כרמב"ן וכמשנה ברורה ולהתפלל שתי תפילות ביום, הרי שיש להתייחס לבעלי טורדנות כפייתית כשעת הדחק ולהקל כמגן אברהם, וכן יש להתייחס אל הפרעה זו כהפרעה גם לכוונה ומשום כך ניתן להסתפק במינימום; בתפילה בזמן לא קבוע ובניסוח עצמי. דומני שהתפילה הלא מנוסחת תועיל לא רק בגלל שניתן לקצר בה, אלא שגם אין צורך בהקפדה על מילים ספציפיות, חובה המקשה מאוד על בעלי טורדנות.

לאור האמור ניתן לפרט את המדרג מן הכבד אל הקל:

חיובן שווה לגברים ולכן עליהם להתפלל תפילת שמונה עשרה בשחרית וערבית (משנ"ב).

עליהן להתפלל תפילת שמונה עשרה פעם אחת ביום, עם עדיפות לתפילת שחרית (יבי"א ויחוי"ד).

ניתן לצאת יחיד חובה בתפילה קצרה ולכן יכולת לצאת בברכות השחר ובברכות התורה (שו"ת אור לי).

בשעת הדחק תוכלנה לצאת בתפילה ספונטנית ללא ניסוח וללא זמן (מג"א).

יא. סיכום

העולה מכל הנ"ל,

¹¹⁰ משנה ברורה, שם, ס"ק ד. אמנם יש להעיר על כך שהבית יוסף ציטט את גרסת הגמרא שלפנינו ולא את גרסת הרמב"ם. הרב עובדיה יוסף העיר על הנפקא מינה המעשית שיוצאת מכך, וכתב שהרמב"ם חזר בו ממסקנתו זו והעיקר כפי שפסק בשו"ע כרמב"ם. אולם יתכן שנוסחה זו אינה משפיעה על שיטתו העקרונית, שהרי גם מהמשך דברי הגמרא נראה שאין זו מצוות עשה שהזמן גרמא: מהו דתימא, הואיל וכתביב בה 'ערב ובוקר וצהרים, כמצוות עשה שהזמן גרמא דמי, קא משמע לן'. יש לציין כי גם מסוגיית הירושלמי יש ביטוי לגרסה זו: וחייבין בתפילה כדי שיהא כל אחד ואחד מבקש רחמים על עצמו" (תלמוד ירושלמי, ברכות פ"ג ה"ג).

¹¹¹ שיחות החפץ חיים, חלק א, אות כז.

שהבא מן הדרך פטור מתפילה שלושה ימים, וכפי שפסק בשו"ע, סימן צח סעיף ב

¹¹³ שו"ת מחזה אליהו, סימן יט, סעיף ה, אות יד. ובספר הליכות ביתה עמ' לח הביא משו"ת ארץ צבי, סימן לד, שלימד זכות על נשים שאינן מתפללות שהרי תפילות כנגד תמידים תקנום, ונשים פטורות ממחצית השקל משום שהן פטורות מחובת קרבן תמיד המוטל על כל אחד מישראל, וממילא פטורות מתפילה.

1. את היחס ההלכתי לבעלי הפרעה נפשית תיארונו בשלושה שלבים, מן החמור אל הקל:
שוטה – אינו חייב במצוות כלל, אפילו במצוות שחיובן מדאורייתא;
בריא אך קיים חשש סביר שתיטרף דעתו – מותר באיסורים מדרבנן;
בעל הפרעה טורדנית – אין להחמיר עליו מעבר לשורת הדין.
2. שוטה - הברייתא בחגיגה מגדירה את המונח 'שוטה' באמצעות כמה סימנים התנהגותיים. למסקנת הסוגיה שם די באחת מן ההתנהגויות המעשיות האמורות, אם אכן נלווה לכך מימד ברור של הפרעה נפשית "דקא עביד להו דרך שטות".
3. רבותינו הראשונים נחלקו בדבר נחיצותם של סימנים אלו דווקא כאמצעי זיהוי לשוטה, ונחלקו האחרונים כיצד יש להכריע במחלוקת זו הלכה למעשה. נראה בעליל כי גם בהיעדר יכולת להכריע במחלוקת זו, ישנם מצבים קיצוניים בהם ברור שמדובר בשוטה חסר דעת ואין צורך בסימנים המנויים.
4. משזוהה אדם כבעל הפרעה נפשית כזו המגיעה לכדי זיהויו כשוטה, הוא פטור מן המצוות ואף ממצוות מדאורייתא.
5. חשש שתיטרף דעתו - ישנם מצבים בהם אדם אינו מוגדר כשוטה וממילא הוא מחוייב בכל המצוות, אולם בשל נטיות אובססיביות בחזרה ודיוק בפעולות שונות, קיים חשש שבהיעדר הדרכה המתאימה לאישיותו הוא עלול להתדרדר למצב בו הוא יהפוך לשוטה של ממש.
6. מדברי כמה פוסקים נראה שחששו שמצבו הנפשי המעורער של אדם יגרום לו לסכן את עצמו. משום כך הם זיהו אותו כחולה שיש בו סכנה והתירו איסורים שונים ואף איסורים מדאורייתא. אולם לא הגדרתו כשוטה משווה לו מעמד של חולה שיש בו סכנה אלא החשש שבשל כך יפגע בנפשו.
7. יש לעיין לגבי דינו של שוטה שנשתפה וקיים חשש שיחזור למצב של שוטה, אולם לא קיים חשש סביר שגם יפגע בנפשו. ספק דומה נוגע גם לאדם בריא בעל הפרעה נוירוטית שקיים חשש שיתדרדר למצב של שוטה, אולם גם לגביו לא קיים חשש סביר שמשתדרדר ישלח יד בנפשו, האם החשש הזה מצדיק היתר של איסורים.
8. בדברינו, ביקשנו למצוא לכך מענה באמצעות שני עקרונות הלכתיים: 'חלל עליו שבת אחת וחולה', וזיהויו כ'חולה שאין בו סכנה'.
9. הברייתא במסכת יומא קובעת שפיקוח נפש דוחה איסורי שבת. רבי שמעון בן מנסיא הטעים: "חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה". מצאנו פוסקים שציטטו את הנימוק הנזכר ועשו בו שימוש הלכתי.

10. העובדה שקיים חשש שאדם בריא ישתטה וכתוצאה מכך יימנע משמירת מצוות - בכוחה להוות היתר לחלל עברו שבת, או לעבור למענו על איסור כזה או אחר, מכיוון שבמקרה זה ביטולה הוא קיומה. כך פסקו, הלכה למעשה, בשו"ת אדמת קודש ובשו"ת בית יצחק.
11. לעיתים, מביאה לקות נפשית את הלוקה במחלה למצב הוא איננו מסוגל לתפקד. במצב כזה דומני שניתן להגדירו כ'חולה שאין בו סכנה' שלגביו הותרו איסורי דרבנן.
12. הגדרת מחלה נפשית כמחלה אינה מפורשת בפוסקים, אולם נראה כי ניתן ללמוד את גדרה מגדרי 'חולה שאין בו סכנה': שאינו יכול לתפקד מחמת מחלתו, ואכן קיימים מצבים רבים בהם אדם לא מסוגל לתפקד מפאת מצבו הנפשי למרות שהוא איננו מגיע למצב של שוטה. כמו"כ קיים חשש שבהיעדר טיפול מתאים הוא עלול להגיע למצב כזה.
13. בעל הפרעה - התייחסות הלכתית מפורשת מצאנו בדבריו הנוקבים של ר' חיים אלעזר ממונקץ' בעל המנחת אלעזר. עיקר דיונו הוא לגבי אנשים שלוקים בצורך תכוף בעשיית צרכים בשל חולי מעיים, והוא מוצא להם דרך הלכתית כיצד להימנע מעשיה תכופה של צרכים. אגב דיון זה הוא מאמץ את ההיתר שמצא גם לגבי אנשים שלוקים בעצביהם.
14. כלל הוא, שבשעת הדחק ניתן לפסוק כשיטות שלא נפסקו להלכה במצבי רווח. את המציאות של 'מיחוש השלשול' רואה המנחת אלעזר כ'שעת הדחק' ומשום כך הוא מוכן להקל ולסמוך על שיטת הרי"ף. אין בדבריו את הקביעה שכל הפרעה הנה בגדר של שעת הדחק, אולם נראה לומר שכאשר ניתן לזהות שעת דחק, ניתן יהיה להקל גם באיסורים מדרבנן.
15. הנקודה השניה העולה מתשובה זו הנה כי גם במצבים קלים יותר של טורדנות כפייתית, בהם אין בעל מנחת אלעזר פוסק להקל מעבר לשורת הדין, מורה הוא כי אין להחמיר יותר משורת הדין.
16. התייחסות מפורשת לבעיות של טורדנות כפייתית ניתן למצוא בסדרה של אגרות מאת ר' יעקב קנייבסקי בעל הקהילות יעקב. את הדרכותיו של הסטייפלער ניתן לסכם בכמה נקודות:
17. הדרכות כלליות – א) הדרכה כללית לגבי דרכה של ההלכה: כל התורה מה' ומי שאמר את החומרות אמר את הקולות וכו'. ב) הדרכת הלכתית צמודה. לקבל מענה לשאלות מבלי שיצטרך להפעיל את שיקול דעתו. ג) בספיקותיו יש להקל. ד) להקל כשורת הדין ולא להחמיר.
18. הדרכה לגבי תפילה – א) להתפלל מתוך סידור ולא לחזור לאחר שעבר הלאה (כאשר חושש שלא אמר כראוי). ב) להתקשר לצדיק (כאשר חושש ממחשבות עבודה זרה).
19. נראה כי הגדרת שוטה' לפי ההלכה תלויה ברמת ההשפעה התפקודית-מעשית של ההפרעה הנפשית. ככל שמדובר בפגיעה רחבה ועמוקה יותר, כך ייטה השיקול ההלכתי להקל. כאשר מדובר בהפרעה קלה יחסית, שאינה מפריעה כעת לתפקוד השוטף, אך עלולה להתדרדר,

תהיה ההנחיה ההלכתית להעמיד את הדברים על עיקר שורת הדין. אולם, כאשר יהיה מדובר בהפרעה קשה, הפוגעת באופן משמעותי בתפקוד השוטף, תהיה ההנחיה ההלכתית להקל אף מעבר לשורת הדין הרגילה, ולהתיר איסורים מדרבנן, כדין חולה שאין בו סכנה. במצב של הפרעה קשה במיוחד, ייתכן שהאדם יוגדר כשוטה לדבר אחד ויהיה פטור לגמרי אף מהרובד של מצוות מדאורייתא מסויימות, הקשורות להשפעתה של ההפרעה.

20. בדברינו, הדגשנו נקודה נוספת מתשובתו האמורה של בעל מנחת אלעזר: ההקלה כשלעצמה יש בה ערך נוסף, מפני שבכוחה לרפא את האדם מההפרעה שלקה בה. וממילא ברורה נחיצות שילובו של הרב הפוסק בתהליך הטיפול.